

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

ZAVRŠNI RAD

**PSIHOLOŠKA DOBROBIT OSOBA KOJE SU ODRASTALE U HRANITELJSKIM
PORODICAMA I DOMOVIMA ZA DJECU BEZ RODITELJSKOG STARANJA**

Kandidatkinja:
Amina Osmanagić

Mentorica:
Prof. dr. Amela Dautbegović

Sarajevo, jul, 2024.godine

UNIVERSITY IN SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY

FINAL PAPER

**PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF PEOPLE WHO GREW UP IN FOSTER
FAMILIES AND RESIDENTIAL CARE FOR CHILDREN WITHOUT PARENTAL
CARE**

Candidate:

Amina Osmanagić

Mentor:

Prof. dr. Amela Dautbegović

Sarajevo, july, in the year 2024.

ZAHVALNICA

Zahvalnost na pružanju pomoći, stručnim sugestijama i strpljenju prilikom realizacije ovog magistarskog rada, dugujem mentorici prof. dr. Ameli Dautbegović.

Hvala nadležnim institucijama i njenim uposlenicima na saradnji i pomoći pri prikupljanju uzorka ispitanika za istraživanje. Također, zahvaljujem se svim ispitanicima koji su uprkos osetljivosti tematike, podelili svoje iskustvo odrastanja bez adekvatnog roditeljskog staranja.

Izrazitu zahvalnost iskazujem sestri Suani i bratu Sameru sa porodicom na podršci tokom mog studiranja.

Posebnu zahvalnost dugujem suprugu Fuadu na bezgraničnom razumevanju i podršci tokom procesa izrade ovog rada, te gđi. Suhmi.

Hvala svim ostalim članovima porodice i prijateljima koji su pružali podršku u studentskim danima.

* * *

Večnu zahvalnost dugujem svojoj voljenoj majci Rahimi koja je bila beskonačan izvor snage, podrške i motivacije tokom mog sticanja obrazovanja i koja je zaslužna za sve moje uspehe.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
1.1. <i>Psihološka dobrobit</i>	2
1.2. <i>Deca bez roditeljskog staranja</i>	3
1.3. <i>Hraniteljske porodice</i>	5
1.4. <i>Institucionalna briga za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja</i>	7
2. CILJEVI I ISTRAŽIVAČKA PITANJA	9
3. METODA ISTRAŽIVANJA	10
3.1. <i>Uzorak</i>	10
3.2. <i>Instrumentarij</i>	11
3.3. <i>Postupak istraživanja</i>	12
4. REZULTATI I RASPRAVA	13
4.1. <i>Prednosti i nedostaci odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama</i>	15
4.2. <i>Izazovi osamostaljivanja</i>	22
4.3. <i>Šest dimenzija psihološke dobrobiti</i>	28
4.3.1. <i>Iskustvo odrastanja bez roditelja; Otpornost ili ranjivost?</i>	33
4.3.2. <i>Dostupnost podrške tokom odrastanja u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja</i>	35
4.4. <i>Preporuke iz perspektive ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja</i>	38
4.5. <i>Preporuke iz perspektive ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama</i>	41
4.6. <i>Ograničenja rada i preporuke za buduća istraživanja</i>	44
5. ZAKLJUČAK	47
6. LITERATURA	49
7. PRILOZI	52

Naslov rada: Psihološka dobrobit osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za djecu bez roditeljskog staranja

Ime i prezime kandidatkinje: Amina Osmanagić

Sažetak:

Deca bez adekvatnog roditeljskog staranja usled nepravilnosti u primarnim biološkim porodicama, na brigu i staranje se poveravaju u domove za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja, hraniteljske porodice i retko usvojiteljske porodice. Budući da je mali broj istraživanja na temu psihološke dobrobiti i iskustva života osoba koje su odrastale u domovima/hraniteljskim porodicama, istraživanjem su se nastojale identificirati značajne potrebe osoba koje su odrastale u domovima i hraniteljskim porodicama, s ciljem unapređenja kvalitete života i kreiranja različitih mera prevencije u budućnosti. Cilj ovog rada je ispitati psihološku dobrobit i iskustvo života kod osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. U istraživanju su korištene kvalitativne metode istraživanja. U tu svrhu pripremljen je polustrukturirani intervju uzimajući u obzir složenost i osetljivost istraživane tematike. Analizirani podaci dobijeni su na namernom uzorku od 23 ispitanika (16 ženskog spola i 7 muškog spola) od kojih je 12 ispitanika pripadalo kategoriji osoba koje su odrastale u *hraniteljskim porodicama*, 11 ispitanika pripadalo je kategoriji osoba koje su odrastale u *domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja*. Prosečna dob ispitanika je $M= 24.47$ godina. Tematskom analizom odgovora iz intervjua prikazani su rezultati istraživanja o prednostima i nedostacima odrastanja u domu i hraniteljskoj porodici iz perspektive osoba koje su odrastale u istim, identificirani su izazovi i poteškoće sa kojima se osobe koje su odrastale u domu i hraniteljskoj porodici suočavaju prilikom osamostaljivanja, te je ispitano kako osobe koje su odrastale u domu i hraniteljskoj porodici procenjuju svoju psihološku dobrobit. U radu su navedene i preporuke za unapređenje kvalitete života u domu i hraniteljskoj porodici iz perspektive osoba koje su odrastale domu i hraniteljskoj porodici.

Ključne reči: *deca bez adekvatnog roditeljskog staranja, psihološka dobrobit, domovi za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja, hraniteljske porodice*

Title of paper: Psychological well-being of people who grew up in foster families and residential care for children without parental care

Name and surname of the candidate: Amina Osmanagić

Abstract:

Children without adequate parental care due to difficulties in their primary biological families, are entrusted to residential care facilities for children without adequate parental care, foster families and rarely adoptive families. Since little number of research on the topic of psychological well-being and experience of life of persons who grew in residential/foster families, the research sought to identify significant needs of persons who grew in residential homes and foster families, with the aim of improving quality of life and creating different prevention measures in the future. The purpose of this work is to examine the psychological well-being and life experiences of individuals who grew up in foster families and residential homes for children without adequate parental care. The research used qualitative methods of research. For this purpose, a semi-structured interview was prepared, taking into account the complexity and sensitivity of the researched topic. The analyzed data were obtained from an intentional sample of 23 participants (16 female and 7 male) were analyzed, with 12 participants belonging to the category of individuals who grew up in *foster families*, and 11 participants belonging to the category of individuals who grew up in *residential homes for children without adequate parental care*. The average age of the respondents was $M=24.47$ years. Through thematic analysis of interview responses, the research results showed benefits and limitations of growing in residential home and foster family from the perspective of the person who grew up in them, challenges and difficulties faced by individuals transitioning to independence from residential homes and foster care were identified, alongside an examination of how individuals who grew up in residential home and foster care assess their psychological well-being. The study also includes recommendations for improving the quality of life in residential home and foster care from the perspective of people who have experienced such care.

Key words: *children without adequate parental care, psychological well-being, residential homes for children without adequate parental care, foster families*

1. UVOD

Subjektivna dobrobit kroz istoriju je predmet mnogih naučnih interesa. Od ljudskog nastanka do danas, čovek teži za boljim kvalitetom života. Filozofi poput Aristotela, Epikura i Benthama su pokušali da spoznaju šta se podrazumeva pod terminom dobrobiti (Tilinger, 2018). U literaturi se izveštava o subjektivnom i objektivnom pristupu dobrobiti, na osnovu različitih indikatora dobrobiti. Objektivni pristup sveden je na pronalazak svih vanjskih uslova koji vode do boljeg kvaliteta života. Indikatori objektivnog pristupa temelje se na okolinskim događajima i demografskim odlikama pojedinca, odnosno u kojoj meri individualne karakteristike pojedinca i okruženje u kojem živi utiču na dobrobit (Tadić, 2008). Za razliku od objektivnog pristupa, subjektivni pristup odnosi se na lične doživljaje dobrobiti, pri čemu se najčešće radi o samoproceni indikatora vlastite dobrobiti. Subjektivna procena predstavlja metodološki izazov, ali zasigurno pojedinac najbolje zna u kojoj meri je zadovoljan svojim kvalitetom života, i kojim segmentima života daje poseban značaj (Tadić, 2008). Dienerov hijerarhijski model subjektivnu dobrobit procenjuje kroz kognitivnu i afektivnu komponentu. Kognitivna komponenta odnosi se na samoprocenu života pojedinca, u skladu sa vlastitim sistemom vrednosti (Tadić, 2008). Afektivna komponenta odnosi se na emocionalne reakcije pojedinca na izazove koje mu život postavlja (Rakić-Bajić, 2016). Važno je naglasiti da dobrobit pojedinca nije statičan konstrukt, već dinamičan konstrukt sklon promenama tokom života (Tadić, 2008).

Subjektivna dobrobit intepretirala se i prema hedonističkom i eudemonijskom gledištu. Hedonistički pristup, pojam subjektivne dobrobiti, interpretirao je kroz prizmu ugone, uživanja, hedonizma i opšteg zadovoljstva životom. Eudemonijski (samorealizacijski) model akcentuje samoaktualizaciju ljudskih potencijala (Tadić, 2008). Dobrobit kao dvofaktorski konstrukt, Comton i saradnici (1996), predstavljaju sa jedne strane kao subjektivnu dobrobit, a sa druge kao psihološku dobrobit koja se odnosi na rast i razvoj svakog pojedinca. Brdar (2006), ukazuje da su hedonistički i eudemonijski pristup nezavisni, ali istovremeno i umereno zavisni.

Polazeći od pretpostavke da različita životna iskustva utiču na psihološku dobrobit svakog pojedinca, u radu su se nastojala prepoznati ključna iskustva i periodi odrastanja koji su mogli oblikovati mentalno zdravlje osoba koje odrastaju bez adekvatnog roditeljskog staranja. Identificirana su dva glavna razdoblja odrastanja na kojima je bio usmeren fokus istraživanja, razdoblje odrastanja u domu i hraniteljskoj porodici i razdoblje osamostaljivanja na život izvan

doma i hraniteljske porodice. Shodno tome, u radu se prikazuju prednosti i nedostaci odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama, izazovi osamostaljivanja, te procene psihološke dobrobiti iz perspektive osoba koje su podelile svoje iskustvo odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama. U radu su predstavljene i preporuke za koje ispitanici smatraju da bi poboljšale iskustvo života u domovima i hraniteljskim porodicama.

1.1. Psihološka dobrobit

Psihološka dobrobit pretpostavlja postajanje dubinske naučne analize svakog pojedinca i načina na koji pojedinci procenjuju sopstvenu kvalitetu života i razvijaju osobne potencijale. U literaturi termin psihološke dobrobiti sažima se kroz višedimenzionalne konstrukte. Autorica Ryff psihološku dobrobit 1989. godine integriše kroz teorije mentalnog zdravlja, kliničke teorije i životno-razvojne teorije (Ryff 1989; prema Brajša- Žganec, Ivanović i Burušić, 2014). Carol Ryff pri definisanju psihološke dobrobiti bazira se na mnogobrojne teorijske modele, koristeći se integracijom pojmova: „*individuacije (Jung), samoaktualizacije (Maslow), individualnog optimalnog funkcionisanja (Rogers), zrelosti (Allport), ličnost tokom razvoja (Neugarten), bazične životne tendencije (Buhler), psihosocijalnu teoriju životnog razvoja (Erikson), volje za smislom (Frankl) i kriterijuma mentalnog zdravlja (Jahoda)*” (Rakić-Bajić, 2016, str. 25). Autorica Ryff (1989), operacionalizira postojanje šest dimenzija psihološke dobrobiti, od kojih svaka dimenzija predstavlja jedinstvenu razinu. Psihološka dobrobit se meri kroz dimenzije: Autonomija, Upravljanje okolinom, Osobni rast, Pozitivni odnosi sa drugima, Smisao života i Samoprihvatanje, što potvrđuje eudemonijski pristup u kojem se naglašava samoostvarenje iskonske prirode pojedinca (Tilinger, 2018). Na skali psihološke dobrobiti visoke rezultate po dimenzijama postižu sledeće osobe:

- *Autonomija* - Osobe koje samostalno i nezavisno funkcionišu, sposobne da se ne konformiraju socijalnom pritisku, sa unutrašnjim lokusom kontrole. Samoevaluaciju vrše prema vlastitom sistemu vrednosti (Rakić-Bajić, 2016).
- *Upravljanje okolinom* - Osobe koje imaju sposobnost odabira i stvaranja okoline koja je u skladu sa potrebama i kapacitetima pojedinca. Dakle, osobe poseduju kompetencije sudjelovanja i upravljanja svojom okolinom, kontrolišući niz kompleksnih aktivnosti, te na taj način kreiraju kontekst pogodan ličnim potrebama i vrednostima (Ryff, 1989).

- *Osobni rast* - Dimenzija predstavlja važnu komponentu mentalnog zdravlja i odnosi se na sposobnost osobe da razvija svoje potencijale. Visok rezultat postižu osobe koje smatraju da kontinuirano razvijaju svoje potencijale, stiču nova iskustva, te percipiraju lični napredak tokom vremena (Ryff, 1989).
- *Pozitivni odnosi sa drugima* – Visok rezultat postižu osobe koje imaju sposobnosti empatije, naklonosti i intimnosti sa drugim ljudima. Osobe razumeju potrebe drugih i sposobne su da održavaju poverljive i zadovoljavajuće prijateljske i intimne odnose (Ryff, 1989).
- *Smisao života* – Osobe koje postižu visok rezultat na dimenziji smisao života su zrele osobe sa snažnim osećajem smisla i svrhe u životu, te sa definisanim životnim ciljevima. *“Osoba koja ima objektivne ciljeve i osećaj usmerenosti u svom životu, i koja oseća da postoji značenje u sadašnjosti i prošlosti njenog života može se reći da pozitivno psihološki funkcioniira”* (Brajša- Žganec i sur., 2014, str. 32).
- *Samoprihvatanje* – Osobe koje zrelo i optimalno funkcionišu te prihvataju svoju individualnost. Visok rezultat postižu osobe koje prihvataju svoje različite aspekte, tj. svoje pozitivne i negativne kvalitete. Mnogi istraživači smatrali su da je samoprihvatanje indikator koji je ključan aspekt mentalnog zdravlja (Brajša- Žganec i sur., 2014).

Postavlja se pitanje, na koji način postići psihološko blagostanje ili psihološku dobrobit? Kako osobe, odrasle bez adekvatnog roditeljskog staranja, ili osobe odrasle u alternativnim porodicama procenjuju svoje životno blagostanje? Naučna istraživanja na temu dece i mladih odraslih bez roditeljskog staranja, pokazuju različite rezultate. Kako bismo što bolje razumeli psihološku dobrobit mladih koji su odrastali bez roditeljskog staranja, nužno je temeljno opisati i uzeti u obzir sve faktore koji mogu uticati na psihološko blagostanje pojedinaca.

1.2. Dece bez roditeljskog staranja

Biti roditelj zasigurno predstavlja jednu od najvažnijih uloga u životu. Mnogobrojni su faktori koji utiču na (ne)adekvatno roditeljstvo i povezani su sa osobinama ličnosti roditelja i njihovim sistemom vrednosti, sa individualnim karakteristikama dece, sa rezilijencijom roditelja i dece, socioekonomskim statusom, partnerskim odnosima, i mentalnim zdravljem kompletne porodice (Jelić, 2015). Zdrava porodica je temelj normalnog razvoja svakog deteta i psihološkog

optimalnog funkcionisanja u budućnosti. Samo definisanje pojma deca bez roditeljskog staranja u literaturi nailazi na mnogobrojna razilaženja na naučnom nivou, zbog više kategorija koje ovaj pojam obuhvata. *“Sintagma dete bez roditeljskog staranja u fokus stavlja objašnjenje dva aspekta ovog pojma. Sa jedne strane razloge i okolnosti koji dovode do nemogućnosti vršenja prava i dužnosti roditelja, a sa druge, posledice po dete i njegov razvoj u situaciji gubitka roditeljskog staranja.”* (Jelić, 2015, str. 58). Prva asocijacija na ovu sintagmu obično su preminuli roditelji, međutim veliki broj dece pripadaju kategoriji kojoj su roditelji živi, ali zbog mnogobrojnih faktora deca ne odrastaju u porodičnom okruženju ili su izuzeta iz istog, usled raznih neprilika u vlastitoj porodici. O deci bez roditeljskog staranja se retko govori u opštoj populaciji, kao i u medijima. Deca i mladi bez roditeljskog staranja pripadaju osetljivoj kategoriji društva o čijim potrebama je nužno govoriti. U specijalnom izveštaju Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2023) navedeni su statistički podaci o broju dece bez adekvatnog roditeljskog staranja. Unutar izveštaja su zvanični podaci Federalnog zavoda za statistiku u kojima je evidentiran broj od 31 180 dece u FBiH, u Republici Srpskoj taj broj iznosi 16 262 dece, te u Brčkom distriktu 61 dete prema utvrđenim kategorijama definicije deteta bez odgovarajućeg roditeljskog staranja. Podaci jasno ukazuju da je neophodno raditi na preventivnim merama i smanjenju rizika koji dovode do sve većeg broja dece bez adekvatnog roditeljskog staranja. Mnogobrojni su uzroci usled kojih dete ili mlada osoba dobija status deteta bez odgovarajućeg roditeljskog staranja. Prvi uzrok pripada klasifikaciji prirodnih uzroka usled smrti roditelja. Druga klasifikacija je za roditelje koji su iz raznih razloga dugo odsutni (zaposlenje van zemlje, izdržavanje zatvorske kazne i sl.) zbog čega je nastao prekid roditeljstva. Treća klasifikacija odnosi se na pravnu zaštitu dece, kada je roditelj trajno lišen roditeljskog prava zbog dobrobiti deteta. Četvrta klasifikacija je za roditelje koji zbog bolesti nisu u mogućnosti da se staraju o detetu, dok se peta klasifikacija grupira decu čiji je život ugrožen zbog ekonomskih, higijenskih i drugih okolnosti. Šesta klasifikacija odnosi se na teže porodične patologije, i roditelje koji zanemaruju brigu o deci. Poslednju klasifikaciju čine roditelji dece koja su usled težih psihičkih i zdravstvenih smetnji izopštena iz porodice (ne krivicom roditelja) radi stručnog lečenja (Jeremić, Todorović, Vidanović, 2006). Stoga, kako bi se upotpunile sve kategorije koje obuhvataju decu bez roditeljskog staranja, u literaturi se koristi termin *deca bez adekvatnog roditeljskog staranja ili deca bez odgovarajućeg roditeljskog staranja*. Zakon o

osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata, i zaštite porodice sa djecom u FBiH, decu bez odgovarajućeg roditeljskog staranja definiše kao: „

- Decu bez oba roditelja;
- Decu nepoznatih roditelja;
- Decu roditelja sprečenih da obavljaju roditeljske dužnosti;
- Decu roditelja lišenih roditeljskih prava;
- Decu napuštenu od roditelja.”

Faktori rizika za pojavu dece i mladih bez roditeljskog staranja su partnerski i porodični problemi, razvod braka i odrastanje u nepotpunoj porodici, socioekonomski problemi i siromaštvo, porodice sa bolesnim članom, kao i porodice u kojima je dete sa smetnjama u razvoju (Jelić, 2015). Svedočimo da dolazi do povećanog broja osoba bez roditeljskog staranja ali, istovremeno je sve manji broj usvojene dece. Kategorije rizika predstavljaju celine na kojima se ukazuje potreba za prevencijom i preventivnim planovima i programima s ciljem smanjenja broja dece i mladih bez adekvatnog roditeljskog staranja. Odsustvo roditelja može imati mnogobrojne razvojne posledice po dete ili mladu osobu koja je suočena sa odsustvom adekvatnog roditeljskog staranja. Ukazuje se potreba za alternativnim oblicima staranja koji se zasnivaju na odrastanju u porodičnom okruženju.

1.3. Hraniteljske porodice

Hraniteljstvo predstavlja alternativni oblik zbrinjavanja dece koja su privremeno ili trajno uskraćena roditeljskog staranja. Zbog narušenih okolnosti u primarnoj tj. biološkoj porodici, dete se poverava na staranje hraniteljskoj porodici, koja je trenutna zamenska porodica, s ciljem optimalnog razvoja i normalnog životnog funkcionisanja deteta (Vidanović, 2008; prema Sretić, 2019). Kada dete ili mladi nisu u mogućnosti reintegrirati se u biološku porodicu, ili se nisu stvorili uslovi za usvojenje, hraniteljske porodice tada predstavljaju najadekvatniji oblik zaštite (Tuće, Hasanbegović-Anić, Bašić, 2021). Hranitelji su dužni brinuti se o razvoju, odgoju, zdravlju i obrazovanju hranjenika s ciljem postizanja njegove samostalnosti. Također, hranitelji su obavezni osigurati detetu pozitivan porodični model ponašanja te mu pružiti ljubav, razumevanje i empatiju (Sretić, 2019). Kroz iskustvo vezivanja i odrastanja u zdravom porodičnom okruženju, pomoći će detetu da prevlada emocionalnim teškoćama i potencijalnim

traumatičnim iskustvima ukoliko je istim bilo izloženo pre izdvajanja iz biološke porodice. Kada dete ili mlada osoba dobije status hranjenika, zasniva se odnos između hranjenika i hranitelja koji je sličan odnosu deteta i roditelja (Sretić, 2019). U svakodnevnom govoru možemo čuti da se koriste termini hraniteljstvo i usvajanje kao sinonimi, međutim važno je napraviti distinkciju. Hraniteljstvo je privremeni oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja. Privremeni oblik može predstavljati boravak u porodici do nekoliko meseci ili do punoletstva ili okončanja redovnog školovanja. Hraniteljska porodica menja institucionalno staranje, sve dok se ne pronade trajno rešenje za hranjenika (usvojenje, ili rehabilitacija biološke porodice i povratak u istu) (Tuce, Hasanbegović-Anić, Bašić, 2021). Za razliku od hraniteljstva, usvajanje predstavlja trajni oblik porodično-pravne zaštite dece bez roditeljskog staranja, putem koje se zasniva srodnički odnos između deteta i usvojitelja. Usvajanje se deli na potpuno i nepotpuno. Hraniteljstvo, prema potrebama hranjenika može biti tradicionalno, specijalizovano, hitno i povremeno. Hraniteljstvo u tradicionalnom smislu podrazumeva usluge zaštite dece ili mladih za koju se smatra da psihofizički razvoj nije značajno različit od razvoja dece iste životne dobi (Zakon o hraniteljstvu FBiH). Deca koja su bila izložena zlostavljanju i zanemarivanju, te su žrtve porodičnog nasilja, kao i deca sa smetnjama u razvoju, o njima se staraju specijalizirani hranitelji, koji su educirani za individualne specijalizirane usluge deci bez odgovarajućeg roditeljskog staranja, a čija je briga ugrožena u biološkoj porodici (Urbanc, 1996). Hitno hraniteljstvo predstavlja oblik zaštite kada je zbog sigurnosti dece, nužno osigurati zamensku porodicu u kojoj će boraviti, dok se ne stabiliziraju uslovi u primarnoj biološkoj porodici ili dok se ne obezbedi alternativni oblik skrbi. Hitno hraniteljstvo odnosi se na porodice koje će u kratkom vremenskom roku obezbediti smeštaj i skrb deci u potrebi (Pašić, 2021). Period tranzicije i adaptacije u ovom obliku hraniteljstva traje znatno kraće nego u drugim oblicima zbog hitnosti zbrinjavanja (Tuce, Hasanbegović-Anić, Bašić, 2021). Zakon o hraniteljstvu FBiH u članu 12. definiše povremeno hraniteljstvo kao oblik zaštite i staranja o detetu tokom pripreme za stalni boravak u hraniteljskoj porodici, ili pripremu za ulazak u hraniteljsku porodicu za dete koji je duži period boravilo u institucionalnom smeštaju, radi boljeg prilagođavanja na život u porodičnom okruženju. Smeštaj i zaštita dece u povremenom hraniteljstvu može trajati najduže do tri meseca. Hraniteljstvo se prema statusu, član 13. Zakona o hraniteljstvu, deli na nesrodničko i srodničko hraniteljstvo. U nesrodničkom hraniteljstvu ulogu hranitelja obavljaju osobe koje nisu u krvnom i tazbinskom srodstvu sa hranjenikom, dok u srodničkom hraniteljstvu uloge hranitelja preuzimaju krvni i

tazbinski srodnici. Tokom procesa preuzimanja starateljstva i poveravanja deteta u alternativne oblike skrbi nad detetom akcentuje se načelo “*najbolji interes deteta*” odnosno pažnja se posvećuje svim onim relevantnim faktorima koji na najbolji način mogu uticati na rast i razvoj šticećenika kao i na odlučivanje o poveravaju dece na odgoj i čuvanje (Pašić, 2021).

Važno je naglasiti da je hraniteljstvo kompleksna uloga koja zahteva celoživotno učenje i ulaganje. Da bi osobe postale hranitelji potrebno je da budu telesno i mentalno sposobne, materijalno obezbeđene i da zadovoljavaju određene uslove utvrđene Zakonom o hraniteljstvu FBiH. Hranitelji trebaju posedovati i temeljne kompetencije o skrbi i optimalnom razvoju dece, te biti sposobni oblikovati identitet hranjenika, poticati razvoj njihovih sposobnosti i razumevati njihove potrebe i moguću osetljivost. U Bosni i Hercegovini hranitelji imaju mogućnost učešća u edukacijama i programima koji imaju za cilj unaprediti znanje i veštine hranitelja, i educirati hranitelje na koji način da se suoče sa potencijalnim izazovima hraniteljstva.

1.4. Institucionalna briga za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja

Institucionalna briga za decu postaje važna onog trenutka kada detetu u svojoj porodici nije omogućen optimalan razvoj i sazrevanje. Mnoga istraživanja pokazuju važnost deinstitucionalizacije te važnost porodice kao temeljnog oblika društva. Institucionalna briga predstavlja sistemski oblik zaštite dece bez roditeljskog staranja, pri čemu se detetu obezbeđuje smeštaj, hrana, nega i briga o zdravlju, odgoj, ostvaruje pravo na obrazovanje i osposobljavanje za rad (Pašić, 2021). U specijalnom izveštaju Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine objavljenim 2022. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine funkcioniše 14 ustanova (6 vladinog sektora, i 8 nevladinog sektora) za zbrinjavanje dece bez roditeljskog staranja. Na području Republike Srpske osnovana je jedna Javna ustanova (vladin sektor), dok na području Brčko distrikta BiH nema ustanova za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja uprkos činjenici da statistički podaci za 2021. godinu beleže 20 dece bez oba roditelja i 11 dece koja su napuštena od roditelja. Institucionalno staranje podleže mnogobrojnim kritikama koje je decenijama predmet naučnih istraživanja. Naučna istraživanja pokazuju da institucionalna skrb kod dece bez roditeljskog staranja može biti povezana sa poremećajima prvrženosti zbog nemogućnosti deteta da se poveže sa jednom figurom unutar ustanove i nepostojanja individualnog plana i programa koji je svakom detetu potreban. Unutar institucija zaštite, često je mali broj odgajatelja koji se rotiraju u skladu

sa opisom posla i radnim zadacima, stoga deci rotacije odgajatelja predstavljaju otežavajuću okolnost pri ostvarivanju privrženosti. Istraživanja pokazuju da je posebno senzitivni period prve tri godine detetovog života. *"Deca mlađa od tri godine smeštena u institucije bez roditelja pod rizikom su od poteškoća koje obuhvataju poremećaj privrženosti, razvojno zaostajanje i neuralnu atrofiju mozga u razvoju. Zanemarivanje i šteta koja nastaje zbog izostanka roditeljske skrbi ekvivalentni su nasilju prema malom detetu"* (Browne, 2009; prema Vajmelka, 2015, str. 75). Postoje rezultati istraživanja koji pokazuju da se kognitivni razvoj može oporaviti ukoliko dođe do rane intervencije, odnosno ako se detetu pravovremeno osigura zdravo porodično okruženje (Vajmelka, 2015). Najčešće kritike na institucionalnu brigu jesu (ne)ostvarivanje privrženosti zbog učestalih promena osoblja, život u grupi i formiranje vršnjačkih pravila ponašanja koji mogu biti u suprotnosti sa pravilima institucije, konflikt između individualizacije i potreba grupe, odnosi između odgajatelja i dece te predrasude javnosti prema instituciji i njenim korisnicima (Sladović Franz, 2004). Uposlenici doma izveštavaju da je najveći nedostatak života u instituciji činjenica da deca nauče razne oblike asocijalnog ponašanja (Jelić, 2015). Pored nedostataka institucionalne brige, navode se i određene prednosti odrastanja u instituciji. Prva prednost je uticaj vršnjačke grupe kao kompenzirajući zaštitni faktor podrške. Druga je, postojanje disciplinskih pravila u instituciji koja daju korisnicima osećaj sigurnosti. Treća prednost je da institucija toleriše širi opseg ponašanja u poređenju sa hraniteljskom porodicom, i na kraju, institucija može posedovati bolje programe profesionalnog osposobljavanja i više stručnog kadra, koji pravovremeno može da identifikuje potrebe dece (Jelić, 2015).

Važno je naglasiti da institucionalni smeštaj, ukoliko nema alternativnih opcija porodične brige, treba biti privremen, dok se ne stvore uslovi koji su u najboljem interesu deteta, jer svako dete ima pravo na odrastanje u porodičnom okruženju. Bitan uspeh Bosne i Hercegovine predstavlja deinstitutionalizacija pojedinih domova za decu bez roditeljskog staranja i rad na alternativnim oblicima zaštite. Postoje dva osnovna oblika od kojih je jedan zasnovan na porodici (srodničko i nesrodničko hraniteljstvo, i usvajanje), dok drugi predstavlja oblik brige koji simulira porodicu (mali porodični domovi, dečija sela, kuće za mlade), koji poseduju znatno manji kapacitet korisnika (Tuce, Hasanbegović-Anić, Bašić, 2021).

Prednosti i nedostaci institucionalne brige ukazuju da određeni faktori mogu biti i protektivni i rizični što zavisi od odbrambenih mehanizama deteta, same organizacije sistema institucije, stručnosti osoblja, te adekvatne socijalne podrške usmerene ka detetu bez roditeljskog

staranja (Jelić, 2015). Postavlja se pitanje, kako da deca/mladi koji su odrastali bez adekvatne roditeljske skrbi, očuvaju svoje mentalno zdravlje, i koje su strategije koje im omogućavaju da uspešno funkcionišu u svakodnevnim životnim izazovima? Da li su to mladi koji su rezilijentni i koji poseduju mnogobrojne protektivne faktore naspram mnoštva rizičnih faktora mentalnog zdravlja? Kako bismo unapredili rezilijentnost, važno je biti svestan pesimističkih stavova na ljudsku prirodu i predrasuda o ljudskom ponašanju. Jedna od predrasuda je stav da dete je determinisano životnim neuspehom roditelja. Vrlo česta predrasuda je da mladi, koji odrastaju u osetljivim i potencijalno rizičnim kategorijama društva, nužno odrastu u osobe sa problemima u ponašanju (Batić, 2015). Rezilijencija predstavlja: „*stabilnost pojedinca ili brzi oporavak (ili čak rast) pod značajno nepovoljnim uvjetima*” (Leipold i Greve, 2009, str. 41; prema Fletcher i Sarkar, 2013; prema Zvizdić, 2015, str. 12). Jedna od mnogobrojnih definicija u psihološkoj literaturi povezuje individualnu i porodičnu rezilijentnost i glasi: „*Rezilijentnost predstavlja kapacitet ličnosti i njene porodice koji zajedno žive u konkretnom okruženju, za adekvatno funkcionisanje i pozitivan razvoj uprkos teškim životnim okolnostima*” (Walsh, 1998; prema Batić, 2015, str. 35). Kako je svaki pojedinac zasebna individua, te nosi sopstveni sistem iskustava, vrednosti, isprepletenih konstrukata, u ovom radu je pristupljeno svakom pojedincu individualno kroz polustrukturirani intervju. Fokus rada je na osobama koje su određeni period života (ili još uvek provode) proveli u hraniteljskim porodicama ili u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja.

2. CILJEVI I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Budući da je mali broj istraživanja na temu psihološke dobrobiti i iskustva života osoba koje su odrastale u domovima za decu bez adekvatne roditeljske skrbi i koje su odrastale u hraniteljskim porodicama, u okviru ovog kvalitativnog istraživanja su prikazani relevantni podaci na ovu temu. Također, nastojale su se identificirati potrebe osoba koje su odrastale u domovima i hraniteljskim porodicama, s ciljem unapređenja kvaliteta života i kreiranja različitih mera prevencije u budućnosti.

Cilj ovog rada je ispitati psihološku dobrobit i iskustvo života osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja.

Dakle, ispitivanjem psihološke dobrobiti i opisivanjem prednosti i nedostataka odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama, te identificiranjem izazova i poteškoća osamostaljivanja,

uzimajući u obzir perspektive osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja, u radu se nastojalo odgovoriti na sledeća pitanja:

1. Koje su prednosti i nedostaci odrastanja u domu/hraniteljskoj porodici iz perspektive osoba koje su odrastale u domu/hraniteljskoj porodici?
2. Koji su izazovi i poteškoće sa kojima se osobe koje su odrastale u domu/hraniteljskoj porodici, suočavaju prilikom osamostaljivanja?
3. Kako osobe koje su odrastale u domu/hraniteljskoj porodici procenjuju svoju psihološku dobrobit?
4. Koje su preporuke za unapređenje kvalitete života u domu/hraniteljskoj porodici iz perspektive osoba koje su odrastale u domu/hraniteljskoj porodici?

3. METODA ISTRAŽIVANJA

3.1. Uzorak

Intervju je proveden na namernom uzorku osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Ukupan broj ispitanika koji su dobrovoljno pristali na učešće u istraživanju iznosio je 27, nakon čega sa četiri ispitanika istraživanje nije realizovano jer su tri ispitanika nakon saglasnosti, odustala od samog istraživanja, i jedan ispitanik je isključen iz istraživanja jer je bio maloletan. Analizirani su podaci dobijeni na uzorku od 23 ispitanika od kojih je 12 ispitanika pripadalo kategoriji osoba koje su odrastale u *hraniteljskim porodicama*, 11 ispitanika pripadalo je kategoriji osoba koje su odrastale u *domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja*. Prosečna dob ispitanika je $M= 24.47$, najmlađi ispitanik je imao 18 godina, a najstariji 39 godina. Uzorak su činile osobe sa završenom srednjom školom, studenti, osobe sa završenim prvim ciklusom studija visokog obrazovanja i osobe sa završenim prvim i drugim ciklusom studija visokog obrazovanja, koje su različitih zanimanja. Dakle, ispitanici u istraživanju predstavljaju heterogenu grupu, različite dobi, stepena obrazovanja i zanimanja, te dolaze iz različitih gradova i opština u Bosni i Hercegovini. Slede tabelarni prikazi sociodemografskih podataka.

Tablica 1
Spol ispitanika

SPOL	N=23
Žene	16
Muškarci	7

Tablica 2
Mesto prebivišta ispitanika

GRADOVI I OPŠTINE	FREKVENCIJA (f)
Sarajevo	17
Mostar	2
Zenica	2
Tuzla	1
Opština Kreševo	1

3.2. Instrumentarij

Korištena je kvalitativna metoda istraživanja, pri čemu je primenjena istraživačka tehnika polustrukturirani intervju. Intervju je pripreman na način da su se formirale najpre kategorije koje će biti ispitivane, potom i konkretna pitanja za intervju. Važno je naglasiti da je skala psihološke dobrobiti (Ryff's Psychological Well-Being Scale (PWB)) verzija sa 5 čestica po subskali, poslužila kao osnova za kreiranje pitanja koja se odnose na kategoriju psihološke dobrobiti unutar intervja. Pitanja po ostalim kategorijama formirana su uvidom u dosadašnja empirijska i teorijska saznanja. Intervju je pripreman u periodu od februara do juna 2023. godine, uzimajući u obzir složenost i osetljivost istraživane tematike. U istraživanju je osobni kontakt veoma značajan jer su teme poverljive prirode, zalaze u privatnost i ispituju osobne osećaje, zbog toga je procenjeno da će intervju omogućiti iscrpno prikupljanje relevantnih podataka i dublju analizu istraživane tematike. Polustrukturirani intervju se sastojao od ukupno 23 pitanja, koja su podeljena u četiri interesne kategorije istraživanja:

- *Kategorija prednosti i nedostaci odrastanja* u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. U okviru ove kategorije su pripremljena dva pitanja za ispitanike koja su se odnosila na prednosti i nedostatke odrastanja u istim, sa po jednim potencijalnim potpitanjem.
- *Kategorija adaptacije na život izvan hraniteljskih porodica i domova* se odnosila na period nakon napuštanja institucionalne skrbi i hraniteljskih porodica tj. period

osamostaljivanja. U okviru ove kategorije pripremljena su tri pitanja za ispitanike koja su se odnosila na izazove adaptacije i osamostaljivanja, finansijsku podršku, i važnost nastavka obrazovanja iz perspektive ispitanika, sa dva potencijalna potpitanja.

- *Kategorija psihološke dobrobiti* se sastojala od šest dimenzija psihološkog funkcionisanja osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Ispitivane su dimenzije: 1. autonomija (dva pitanja), 2. upravljanje okolinom (dva pitanja), osobni rast (dva pitanja), pozitivni međuljudski odnosi (dva pitanja), smisao života (tri pitanja), samoprihvatanje (tri pitanja). Unutar kategorije psihološke dobrobiti pripremljena su i dva pitanja za ispitanike od kojih se jedno pitanje odnosilo na procenu ispitanika o sopstvenoj otpornosti ili ranjivosti za nošenje sa životnim izazovima, dok je drugo pitanje ispitivalo prisustvo podrške tokom odrastanja.
- *Kategorija preporuka i smernica za unapređenje kvalitete života u domu i hraniteljskoj porodici* iz perspektive ispitanika. U okviru ove kategorije su pripremljena dva pitanja sa dva moguća potpitanja za ispitanike, od kojih se jedno pitanje odnosilo na sistemsko funkcionisanje, a drugo pitanje na preporuke za odgajatelje i hranitelje koje bi potencijalno mogle poboljšati odrastanje u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja.

3.3. Postupak istraživanja

Nakon kreiranja intervjua, pristupljeno je formiranju uzorka osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. U saradnji sa odgovornim i nadležnim institucijama pristupilo se delu ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama. Potom se ispitanicima iz doma pristupilo putem odgajatelja koji su prosledili kontakte osoba koje bi dobrovoljno učestvovala u istraživanju. Nakon pristanka na učešće prvih ispitanika, uzorak se širio po principu snežne grude, kada je reč o osobama koje su odrastale u domovima. U istraživanju su mogućnost učešća imale isključivo odrasle osobe preko navršenih 18 godina. Ispitanici koji su pristali učestvovati u istraživanju, pre intervjua uživo sa istraživačem, imali su uvid u pitanja iz intervjua, i samu tematiku istraživanja, a sve s ciljem potpune informisanosti pre davanja saglasnosti, i minimiziranja neugodnosti i anksioznosti kod ispitanika. Ispitanicima je upitnik sa pitanjima dostavljen putem e-maila ili drugih platformi

neposredno pre početka intervjua, kako bi se na taj način izbeglo uvežbavanje odgovora. Uputa koju su ispitanici dobili nalazi se u prilogu rada (prilog br. 1). Nakon uvida u pitanja iz intervjua ispitanici su dali saglasnost za učešće u istraživanju kao i saglasnost za audio snimanje intervjua. Po davanju relevantnih informacija ispitaniku o strukturi intervjua i poverljivosti podataka, intervju bi započeo kada bi ispitanik izvestio da je spreman. Kreiran je i sam protokol intervjua kojim se nastojalo da svi ispitanici prođu kroz isti tretman te kako bi se usled proširivanja tema, minimizirali gubici relevantnih informacija. Protokol intervjua sastojao se od početne faze, glavne faze i završne faze. U početnoj fazi protokola intervjua istraživač je imao za cilj uspostavljanje klime poverenja sa ispitanikom, koja je vrlo značajna za dalji tok intervjua. Kada bi ispitanik potvrdio da je razumeo upute i da je spreman za intervju, započela bi glavna faza intervjua. U glavnoj fazi, intervjuer je nastojao da vodi razgovor i prikupi odgovore ispitanika na pitanja o iskustvu odrastanja u domu ili hraniteljskoj porodici, aktivno slušajući, a istovremeno prateći neverbalnu komunikaciju ispitanika. Intervjuer se nije koristio stručnom terminologijom s ciljem boljeg razumevanja tokom intervjua i reduciranja komunikacijskih problema. Završna faza protokola intervjua započela bi nakon što su prikupljeni svi odgovori na postavljena pitanja. U ovoj fazi, ispitanici su imali mogućnost dati povratnu informaciju na intervju te postaviti eventualna pitanja. Važno je naglasiti da su ispitanici na kraju intervjua izveštavali kako su se osećali tokom istraživanja i da li su prisutne neke neprijatne ili uznemirujuće emocije. Ispitanicima su dati kontakt telefoni na koje mogu potražiti stručnu podršku ukoliko osete da je istraživanje potaklo neke neprijatne emocije. Sa 21 ispitanikom intervju je proveden uživo, dok je sa dva ispitanika intervju realiziran kao online video sastanak, zbog nemogućnosti ispitanika da pristupe realizaciji intervjua uživo sa istraživačem. Intervjui su uz saglasnost ispitanika snimljeni kao audio materijali. Prosečno vreme trajanja intervjua iznosilo je 75 minuta. Istraživanje je realizovano u periodu od 19.06.2023. godine do 21.10.2023. godine u Sarajevu.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Podaci koji su prikupljeni istraživačkom tehnikom polustrukturiranog intervjua, kod pitanja *otvorenog* tipa analizirani su na sledeći način:

1. Preslušani su i doslovno originalno zapisivani svi pojedini audio snimljeni intervjui, s ciljem transkripcije i daljih analiza podataka;

2. Nakon izrade transkripata intervjua, odvojeni su odgovori ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama i odgovori ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Dakle, formirane su dve grupe čiji su odgovori analizirani;
3. Odgovori su razvrstani prema unapred definisanim tematskim kategorijama i kodovima za analizu podataka, u svakoj grupi ispitanika. Podaci su grupisani prema četiri tematske kategorije (prednosti i nedostaci odrastanja u domu i hraniteljskoj porodici, adaptacija i osamostaljivanje nakon napuštanja doma i hraniteljske porodice, psihološka dobrobit, i konkretne preporuke od ispitanika);
4. Identifikovani su relevantni odgovori koji pripadaju određenim tematskim kategorijama;
5. Izdvojeni su i zapisivani odgovori koji pripadaju određenom pojmu (kodu) unutar tematske kategorije istraživanja;
6. Definisani su i novi kodovi koji su se izdvojili tokom analize pojedine teme;
7. Zbrajani su odgovori ispitanika koji se odnose na određeni pojam (kod) unutar tematske kategorije, te su izračunate frekvencije i postotni rezultati;
8. Izvršena je analiza i komparacija odgovora između osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i osoba koje su odrastale u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja;
9. Diferencirane su i druge podteme istraživanja;

Odgovori koji su prikupljeni u strukturiranom delu intervjua, kod pitanja *zatvorenog* tipa na Likertovoj petostepenoj skali odgovora, računali su se kao suma odgovora ispitanika na svakom pojedinom pitanju i linearna kombinacija zbrojenih odgovora, kada se radi o više pitanja u jednoj dimenziji (pitanja o proceni psihološke dobrobiti). Važno je naglasiti da su ispitanici koji su odrastali u domovima i ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama analizirani odvojeno kroz navedene četiri kategorije. Kroz rezultate je prikazana i komparacija između dve grupe ispitanika. Autori (Milas, 2005; Creswell, 2007; Sladović Franz, Kregar Orešković i Vajmelka, 2007; Mijović, 2018; Buljan, 2021) su u svojim radovima ponudili značajnu osnovu za analizu podataka iz intervjua i smernice za izveštavanje u kvalitativnim istraživanjima. U nastavku slede rezultati istraživanja prve tematske kategorije.

4.1. Prednosti i nedostaci odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama

Kroz 23 provedena intervjua, na heterogenom uzorku ispitanika nastojano je identificirati i opisati prednosti i nedostatke odrastanja u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Ispitanici su izveštavali o mnogobrojnim prednostima kao i nedostacima. Ispitivanu temu činila su dva pitanja unutar intervjua. Sledi tabelarni prikaz frekvencija i postotka odgovora ispitanika o prednostima odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama.

Tablica 3
Prednosti odrastanja u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama

ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U DOMOVIMA ZA DECU BEZ ADEKVATNOG RODITELJSKOG STARANJA (N=11)			ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U HRANITELJSKIM PORODICAMA (N=12)		
PREDNOSTI:	(f)	%	PREDNOSTI:	(f)	%
Putovanja u Italiju, zajednička letovanja i zimovanja	11	100	Srodnička porodica i poznata okolina odrastanja	6	50
Odrastanje sa vršnjacima	5	45.45	Emocionalna i finansijska podrška hranitelja	6	50
Aktivnosti i kursevi, osposobljavanje za samostalan život	4	36.36	Prisutnost hraniteljske porodice kod važnih životnih događaja i deljenje sretnih trenutaka	6	50
Dobri odgajatelji	4	36.36	Osećaj pripadnosti	4	33.33
Odličan smeštaj i hrana u domu	3	27.27	Odrastanje u porodičnom okruženju	4	33.33
Deca nisu na ulici i imaju gde boraviti	3	27.27	Pružanje ljubavi od strane hraniteljske porodice.	4	33.33
Finansijska bezbrižnost	2	18.18	Podjednak tretman biološke dece hranitelja i hranjenika	2	16.67
Uloga staranja o mlađim štíćenicima	2	18.18	Obrazovna i ekonomska sigurnost	2	16.67

Analizom odgovora iz intervjua, kada su u pitanju *prednosti odrastanja u domovima* svi ispitanici izveštavaju da su prednosti mnogobrojna putovanja u različite zemlje, posebno izdvajaju putovanja u Italiju i zajednička letovanja i zimovanja (100% odgovora). Određeni broj ispitanika izdvaja i prednosti odrastanja sa vršnjacima u grupi (45.45% odgovora), kao i

osposobljavanje za život i rad kroz mnogobrojne aktivnosti i kurseve (36.36% odgovora). Pojedini ispitanici izveštavaju o postojanju makar jednog odgajatelja kojeg pamte i za kojeg su bili privrženi (36.36% odgovora). Kao prednost odrastanja u domovima navode i finansijsku bezbrižnost (18.18% odgovora) kao i postojanje sigurnog mesta boravka (27.27% odgovora). Tri ispitanika su više puta naglasili da su smeštaj i hrana u domu, bili na visoko zadovoljavajućem nivou (27.27% odgovora). Pojedini ispitanici su navodili kao prednosti domskog odrastanja osećaj pripadnosti i osećaj slobode (9.09% odgovora).

Rezultati ispitanika koji su *odrasli u hraniteljskim porodicama* pokazuju da najveći broj ispitanika izveštava da su emocionalna i finansijska podrška hranitelja prednost (50% odgovora), kao i srodničko hraniteljstvo koje predstavlja poznatu okolinu odrastanja (50% odgovora). Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama navode i prednost zamenske porodice i njeno prisustvo prilikom važnih životnih događaja (mature, rođendani, diplomiranja, venčanja) kada, kako ispitanici navode, njihova osetljivost dolazi do izražaja zbog odsustva bioloških roditelja (50% odgovora). Važnu prednost odrastanja u hraniteljskoj predstavlja pružanje ljubavi i podrške od strane hranitelja (33.33% odgovora). Rezultate potvrđuju i pojedini odgovori ispitanika o prednostima odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama:

Tablica 4

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o prednostima odrastanja u domovima/hraniteljskim porodicama:

Ispitanici koji su odrastali u domovima:	<ul style="list-style-type: none"> • „Dobra strana je što smo svi zajedno tu kao braća, svi idemo zajedno na letovanja, zimovanja.” • „Mi smo proputovali čitavu Evropu.” • „To vam nisu prijatelji, to vam postanu braća i sestre, bukvalno porodica, bez koje vam je život nezamisliv, srce mi je ogromno kad se sretnemo i kad vidim da su na pravom putu.” • „Mi u domu imamo sve! Sve nam je obezbeđeno.” • „Prvi put sam osetio osećaj pripadnosti, imao sam SOS mamu, koja se posebno brinula za mene. Jako sam se vezao za nju, čak kad izađem u grad, isto kao majka me zove na telefon, govoreći da ne napravim neki problem.”
Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama	<ul style="list-style-type: none"> • „Dobra strana života u hraniteljskoj porodici jeste dobijanje na neki način roditeljske zamene i porodice koja pokušava nadomestiti porodičnu pažnju i ljubav.” • „Ti si sad sa nama, i nemoj nikad da se osećaš kao da si u tuđoj kući, ovo je tvoja kuća, ovaj tanjir od sad je tvoj, potrudićemo se da ne oskudevaš, šta god bude bilo potrebno tu smo.” Ispitanica prenosi reči hranitelja

- „Kad su vam rođendani niste sami, ima neko ko je tu uz vas, ko je tu da vas podseća koliko vredite, da niste potlačeni od strane života.”
- „Kod mene je dobra strana što se prema meni ponašaju kao roditelji, što me gledaju kao svoje dete, i što me nisu razdvajali od svog deteta što i jeste cilj hraniteljstva.”

Nakon analize prednosti odrastanja u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama, analizirani su i odgovori na drugo pitanje ove tematske kategorije, a koji se odnose na nedostatke odrastanja u istim. U nastavku sledi tabelarni prikaz rezultata istraživanja.

Tablica 5
Nedostaci odrastanja u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama

ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U DOMOVIMA ZA DECU BEZ ADEKVATNOG RODITELJSKOG STARANJA (N=11)			ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U HRANITELJSKIM PORODICAMA (N=12)		
NEDOSTACI:	(f)	%	NEDOSTACI:	(f)	%
Problemi sa odgajateljima	6	54.55	Velike generacijske razlike između hranitelja i hranjenika; česti konflikti	4	33.33
Protekcija određene dece	4	36.36	Nedostatak otvorene komunikacije između hranitelja i hranjenika	4	33.33
Nizak džeparac	4	36.36	Autoritarni stil roditeljstva	2	16.67
Izloženost nekom obliku nasilja (psihičkom ili fizičkom) od strane odgajatelja/uposlenika doma	4	36.36	Zaštitnički nastrojani hranitelji-opsesivni hranitelji	2	16.67
Izloženost nekom obliku vršnjačkog nasilja	3	27.27	Nametanje osećaja večne zahvalnosti, dužnosti i osećaja krivice šticećenicima od strane hranitelja	2	16.67
Izbačeni iz doma	2	18.18	Nedostatak roditeljske ljubavi- osećaj napuštenosti.	2	16.67
Subjektivni osećaj nepravde	2	18.18	Osećaj napripadnosti hraniteljskoj porodici	2	16.67
Nesrazmeran broj odgajatelja na broj dece	2	18.18	Sama činjenica o odrastanju bez roditelja	2	16.67

*Tri ispitanice navode da nije bilo nedostataka tokom odrastanja u hraniteljskoj porodici.

Rezultati analize odgovora iz intervjua pokazuju da su najčešći *nedostaci odrastanja u domovima* kako ispitanici navode, problemi sa odgajateljima (54.55% odgovora), protekcija određene dece (36.36% odgovora) i nizak džeparac (36.36% odgovora). Nije zanemariv ni procenat odgovora osoba koje navode da su doživele neki oblik nasilja (psihičko ili fizičko) od strane odgajatelja i uposlenika doma (36.36% odovora), kao i određeni oblik nasilja (psihičko ili fizičko) od strane vršnjaka (27.27% odgovora). Pojedini ispitanici navode i da su izbačeni iz doma (18.18% odgovora), te da je to iskustvo koje će pamtiti, smatraju i da korisnici doma koji nisu nastavili studiranje, a “izbačeni” su iz doma trebaju biti podržani za druge ciljeve kao što su to osposobljavanja za zanatske poslove. Rezultati pokazuju i izveštaje o subjektivnom osećaju doživljene nepravde (18.18% odgovora), osećaju ranjivosti, neizvesnosti i nesigurnosti života u domu (9.09% odgovora). Pojedini ispitanici su naglašavali da im je tokom odrastanja nedostajalo roditeljske ljubavi i pažnje: “Često se oseti da fali porodica, npr. drugoj deci u školi je zapakovan sendvič”, kao i da su imali potrebu za stručnim kadrom sa kojim bi mogli otvoreno komunicirati o problemima sa kojima su se suočavali tokom odrastanja (9.09% odgovora). Tokom intervjua pojedini ispitanici su naveli da zbog nedostatka stručnog kadra unutar domova, se dešavalo da uposlenici domova zbog potreba dece sa smetnjama u razvoju, zanemare potrebe tipične dece (18.18% odgovora). Važno je napomenuti da su pojedini ispitanici izvestili da nisu bili adaptirani na ulazak u instituciju doma (9.09% odgovora), kao ni na napuštanje institucije. Izvestili su i o potrebi za usaglašenim odgojno-obrazovnim metodama rada odgajatelja, jer kako navode, često su različiti odgajatelji koristili različite odgojno-obrazovne metode rada (27.27% odgovora).

Neočekivani rezultati dobijeni su na kategoriji osoba koje su odrastale *u hraniteljskim porodicama* kada su *nedostaci odrastanja* u pitanju. Određeni broj ispitanika (33.33% odgovora) navodi nedostatke otvorene komunikacije i razumevanja, kao i prisutnost generacijskog jaza između hranjenika i hranitelja (33.33% odgovora). Pojedini ispitanici (16.67% odgovora) izveštavaju o nedostatku ljubavi od strane hraniteljskih porodica kao i subjektivne osećaje nepripadnosti hraniteljskoj porodici i osećaj napuštenosti. Dva ispitanika iskazuju da je nedostatak odrastanja u hraniteljskoj porodici tkz. autoritarni strogi stil roditeljstva (16.67% odgovora) koji često prelazi u stil roditeljstva karakterističan opsesivnom potrebom za kontrolom života hranjenika. Također, dva ispitanika su navela (16.67% odgovora), da im hranitelji nameću “osećaj dužnosti”, odnosno zahtevaju od hranjenika zahvalnost jer se hranitelji

staraju o njima, te da su im na neki način u budućnosti “dužni”. Dva ispitanika su navela kao nedostatak odrastanja u hraniteljskim porodicama, porodice sa jednim hraniteljem (muškim ili ženskim), pa su iskazali da im je tokom odrastanja nedostajala i druga figura (majčinska ili očinska). Pojedini ispitanici (8.33% odgovora) su isticali i sledeće nedostatke odrastanja: nedostatak prava i sloboda kao što bi to bilo sa biološkim roditeljima, nedostatak toplog emocionalnog odnosa od strane hranitelja, nametnut izbor obrazovanja, neprihvatanje od strane šire porodice hranitelja, neprilagođenost između biološke dece hranitelja i šticećenika, strah od neuspeha i razočarenja hraniteljske porodice, i nedostatak finansijskih sredstava. Kroz razgovore sa ispitanicima izdvojile su se i potencijalne pod teme istraživanja koje se odnose na izazove hraniteljstva u tinejdžerskom periodu i tranziciju hranjenika u hraniteljsku porodicu. Sledi autentičan prikaz pojedinih odgovora ispitanika o nedostacima odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama:

Tablica 6

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o nedostacima odrastanja u domovima/hraniteljskim porodicama:

<p>Ispitanici koji su odrastali u domovima:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>„Nije mi bilo drago što su odgajatelji znali odvajati decu, on je bolji on je lošiji, više su pridavali pažnje meni nego drugima.”</i> • <i>„Neprofesionalni pristup prema deci, kada pokušavaš fizičkim kažnjavanjem da rešiš problem, prut nije bio problem, problem je bio fizički se izživljavati prema deci, nažalost tako smo i mi učili kako trebamo rešavati problem dok nismo sazreli.”</i> • <i>„Jedan od najtežih perioda bilo je to zlostavljanje od strane vršnjaka, bilo je i psihičko i fizičko, to me je i oteralo iz doma.”</i> • <i>„Sve stvari kada sam se vratila su mi spakovali u vreće i ostavili ispred vrata, i to je zasigurno najružnije iskustvo koje sam doživela, pogotovo sa 18-19 godina.”</i> • <i>„Te poteškoće su se manifestirale naročito kod posećivanje pažnje, retko koje dete se moglo poveriti bilo kojem odgajatelju za neke probleme koje ga more iznutra. Često se dešavalo da ako volimo neku odgajateljicu, mi brojimo dane u kojima treba da radi i tada bismo se osećali sretno.”</i>
---	---

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama:	<ul style="list-style-type: none"> • „Rekla bih da je glavna poteškoća života u hraniteljskoj porodici ta što se ne osećaš da imaš u potpunosti ista prava i slobode kao u biološkoj porodici.” • „Činjenica da nemaš svoje roditelje.” • „Hranitelji imaju tendenciju da me previše zaštite, svoje strahove prenose na mene, i samim tim sam u nekim aspektima sam previše ograničena, npr. meni neko ponudi odlazak na bazen, zbog njenog (osobe koja je hranitelj) straha ja ne idem. Nikad u životu nisam videla more, to mi je želja, osećam se izolirano kad drugi pričaju o svojim iskustvima.” • „Osećaš se kao da moraš vratiti uslugu, kao dužnik.” - Ispitanica govori kako se oseća zbog pojedinih izjava hranitelja • “Nažalost, ima i ta neka vrsta diskriminacije, i ta moja rodbina... nisu nikad prihvatili mene kao člana porodice, osećao sam se kao nekakav endem negativni u porodici.”
--	---

Zaključno, istraživanjem teme prednosti i nedostataka odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama dobijena su tri ključna segmenta na kojima su potrebne systemske promene. Prvi segment predstavlja doživljen neki oblik nasilja od strane uposlenika domova i vršnjačko nasilje. Ukazuje se potreba za radom na prevenciji ovakvog oblika discipliniranja, koji ne može kod mladih postići disciplinski efekat, posebno u tinejdžerskom razdoblju u kojem je moguće proizvesti mnoga kontraefektivna disfunkcionalna ponašanja i uticati na mentalno zdravlje osobe koja doživljava bilo koji oblik nasilja. Također, štićenici u domu, posmatrajući svoje autoritete (odgajatelje i druga stručna lica) uče mnoga ponašanja i modeliraju ih. Ukazuje se potreba i za unutrašnjom revizijom i inspekcijom u domovima, kako bi se preveniralo nepoželjno ponašanje. Dokument "Violence in Residential Facilities for Children" (Cantwell, 2005; prema Ajduković, Rajhvajn i Sladović Fraz, 2008) ukazuje na važnost prepoznavanja faktora koji doprinose povećanju rizika od nasilja u institucijama. Navedeno je da sama priroda institucija i odrastanje u grupi, često povećavaju rizik nasilja kao i prethodna iskustva dece i razloge zbog kojih su smešteni u instituciju, jer oni također mogu uticati na povećanje rizika od nasilja, navode autori. U svom istraživanju autori (Ajduković, Rajhvajn, i Sladović Franz, 2008) su pokazali da deca i mladi u dečjim domovima jednako često pokazuju prisutnost prosocijalnog i podržavajućeg ponašanja, kao i prisutnost međusobnog agresivnog ponašanja. O prisutnosti raznih oblika nasilja potvrđuje i istraživanje na području Dalmacije (Jaman, 2009) koja je prikazala rezultate prisutnosti svih vrsta nasilja u istraživanim domovima, 66% rezultata pokazuju da deca učestvuju u nasilju, od kojih su 44% rezultata istraživanja pokazuje da su deca i žrtve i nasilnici. Drugi segment koji se pokazao u sistemu domova jeste nedostatak stručnog kadra iz odgojno-obrazovne ekspertize. Pojedini ispitanici su kroz intervju iskazali da u

domovima rade i osobe koje nemaju adekvatnu stručnu spremu za rad za decom i mladima, kao i da svaki uposlenik koristi različite metode odgoja. Veći broj stručnog kadra, kao i bolja selekcija kadidata sa vanjskom komisijom značajno bi unapredila odgoj osoba bez adekvatnog roditeljskog staranja. Zapošljavanjem većeg broja psihologa, koji bi radili sa decom i zaposlenima bi unapredilo sistemsko funkcionisanje domova. O potrebama za dodatnim stručnim kadrom iz perspektive dece i mladih iz domova, pokazali su autori Sladović Franz, Kregar Orešković i Vajmelka (2007) u svom kvalitativnom istraživanju. Treći segment je favorizacija i protekcija određenih štićenika. Pojedini ispitanici izvestili su o prisutnosti protekcija određene dece u domu, te iskazuju da su često pravljene razlike među decom, kao i da nije svako dete imalo priliku biti miljenik/miljenica odgajatelja. Potrebne su dodatne edukacije kako bi se sprečila sama protekcija i favorizacija određene dece, ali i onemogućio bilo koji oblik diskriminacije. Potreban je profesionalizam stručnog kadra i samo osveštavanje prisutnosti ovog fenomena od strane odgajatelja. Transformacijom domova u male porodične domove sa kapacitetom do sedam štićenika značajno bi se unapredila kvaliteta života osoba koje odrastaju u instituciji, gde bi se kroz imitacije porodičnog okruženja ukazala podjednaka pažnja svakom štićeniku što bi poboljšalo kvalitetu odrastanja u domovima. Budući da je veća pažnja usmerena na istraživanja koja se bave institucionalnom brigom, te većina istraživanja pokazuje nedostatke i posledice odrastanja u instituciji, Šilić (2018) u sklopu svoje disertacije, je provela jedno od retkih istraživanja o mentalnom zdravlju hranjenika i uloge kvalitete staranja hranitelja, u kojem su rezultati pokazali da deca koja su smeštena u hraniteljske porodice pokazuju značajno veće probleme sa mentalnim zdravljem u poređenju sa svojim vršnjacima koji odrastaju u tipičnim porodicama. Također, autorica je pokazala da češće probleme mentalnog zdravlja ispoljavaju starija deca, koja su kraći period u hraniteljskim porodicama i koja imaju negativnije interakcije sa biološkom porodicom. Kada su u pitanju kvalitete staranja hranitelja, dimenzije *prihvatanja* i *posvećenosti* od strane hranitelja su ključni aspekt za mentalno zdravlje dece u hraniteljstvu (Šilić, 2018). Stoga, ukazuje se potreba za edukacijama namenjenim hraniteljima koje bi unapredile njihove kompetencije komunikacije i međusobnog razumevanja, toplog emocionalnog odnosa, kao i edukacije o adekvatnom roditeljskom stilu koji je oblikovan dimenzijama prihvatanja i posvećenosti.

4.2. Izazovi osamostaljivanja

Period tranzicije u odraslu dob prepoznat je kao period koji zahteva brojne izazove za mladu osobu. Autorica Morton (Morton, 2017; prema Anđelković i Pucarević, 2020) smatra da osobe koje su u sistemu zaštite pored same tranzicije u samostalnost, suočavaju se sa izazovima koji zahtevaju i tranziciju u samostalnost iz sistema zaštite. Osobe koje odrastaju u sistemu zaštite izvan vlastite porodice, suočene su sa osećajem nesigurnosti prilikom osamostaljivanja zbog same činjenice da odrastaju u sistemu zaštite. *“Adolescenti nisu u mogućnosti da eksperimentišu sa različitim odlukama u vezi sa mogućim životnim putevima, i da se pritom osećaju bezbedno jer imaju podršku svoje porodice koja im omogućava da odustanu od određenih izbora, da se predomisle i oprobaju se u nečemu drugom”* (Anđelković i Pucarević, 2020, str. 62). Druga tematska kategorija upravo se odnosila se na period adaptacije i osamostaljivanja nakon napuštanja doma ili hraniteljske porodice. Kategorija se sastojala od tri pitanja koja su se odnosila na izazove osamostaljivanja, prisutnost finansijske podrške i važnost obrazovanja. Ispitanicima koji nisu napustili hraniteljsku porodicu, pitanje je prilagođeno iz prvobitne forme *“Sa kojim izazovima ste se suočili nakon napuštanja hraniteljske porodice?”* u formu *“Sa kojim izazovima mislite da ćete se suočiti nakon napuštanja hraniteljske porodice?”* Sledi tabelarni prikaz frekvencija i postotka odgovora ispitanika o izazovima osamostaljivanja nakon napuštanja domova/hraniteljskih porodica.

Tablica 7

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o izazovima osamostaljivanja nakon napuštanja domova/hraniteljskih porodica:

ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U DOMOVIMA ZA DECU BEZ ADEKVATNOG RODITELJSKOG STARANJA (N=11)			ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U HRANITELJSKIM PORODICAMA (N=12)		
IZAZOVI OSAMOSTALJIVANJA	(f)	%	IZAZOVI OSAMOSTALJIVANJA	(f)	%
Nedostatak finansijskih sredstava	8	72.73	Strah od samostalnog života	8	66.67
Nerešeno stambeno pitanje	7	63.64	Nedostatak finansijske i zaposlenje	7	58.33
Zaposlenje	4	36.36	Nerešeno stambeno pitanje	4	33.33
Strah od samostalnog života	3	27.27	Strah od samoće, odvojenosti, i osećaj bespomoćnosti	1	8.33

*Dva ispitanika navode da nisu bili suočeni sa izazovima osamostaljivanja nakon odlaska iz doma, od kojih jedan ispitanik navodi da je bio pripreman na sve promene u fazama koje su zahtevale prelazak iz jedne institucije u drugu. *Dva ispitanika navode da se nisu suočili sa izazovima nakon napuštanja hraniteljske porodice, jedan ispitanik izveštava da je celoživotno pripreman za mnoge izazove adaptacije.

Rezultati istraživanja pokazuju da su se ispitanici, koji su *odrasli u domovima*, nakon napuštanja istog, suočili sa brojnim izazovima. Osam ispitanika (72.73% odgovora) izvestilo je da je nedostatak finansijskih sredstava bio značajan izazov nakon napuštanja institucije, sedam ispitanika (63.64% odgovora) je navelo i nerešeno stambeno pitanje, dok su četiri ispitanika (36.36% odgovora) naglasila suočavanje sa izazovima pri zapošljavanju. Pojedini ispitanici su tokom intervjua odgovarali da su se suočavali sa strahovima od samostalnog života (27.27% odgovora). Neki su izrazili i razočarenje u institucije (18.18% odgovora) zbog prestanka interesovanja za njihove živote nakon odlaska iz domova, te iskazali da bi jedan telefonski poziv bio dovoljan znak pažnje koji bi značajno uticao na njihov osećaj sigurnosti. Pojedini ispitanici su navodili i izazove upravljanja finansijama, dok je drugima bila potrebna emocionalna i psihološka podrška nakon odlaska iz domova za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja.

Slične rezultate pokazale su i osobe koje su *odrasle u hraniteljskim porodicama*. Rezultati su pokazali da osam ispitanika (66.67% odgovora) izveštava o strahovima samostalnog života nakon napuštanja hraniteljske porodice. Sedam (58.33% odgovora) navodi izazove nedostatka finansija i zaposlenja, i četiri (33.33% odgovora) ispitanika izveštavalo je o izazovima nerešenog stambenog pitanja. Komparacijom odgovora između ispitanika koji su odrasli u domovima i ispitanika koji su odrasli u hraniteljskim porodicama, ispitanici iz hraniteljskih porodica su češće govorili o svojim strahovima koji se odnose na period osamostaljivanja. U odgovorima iz intervjua (8.33% odgovora) različiti pojedinci navodili su strahove od gubitka sebe, strah od pogreške, strah od odvojenosti, strah od samoće i osećaj bespomoćnosti, strah od napuštanja hranitelja, strah da će nakon odlaska biti manje povezani sa hraniteljskom porodicom, osećaj grižnje savesti zbog napuštanja, što u nastavku potvrđuju i pojedini odgovori ispitanika.

Tablica 8

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o izazovima osamostaljivanja

Ispitanici koji su odrasli u domovima:	<ul style="list-style-type: none"> • „Bio sam prestrašen, došlo mi je da plačem, jer sam izašao sa strahom iz doma.“ • „Njihova pažnja (institucija) nakon napuštanja doma je odjednom nestala, nema je, ne vidiš je, koliko god da pokušavaš.“ • „U petom mesecu ove godine sam dobio poziv o obaveštenju kako ću dobiti prekid smeštaja bez ikakvog obrazloženja, onda sam upitao: jeste li Vi svesni da imam još jednu godinu fakulteta?“
--	---

	<ul style="list-style-type: none"> • „Znao sam da me čeka moj stan, moji prijatelj, deo porodice, tako da nisam imao neki problem sa adaptacijom, sve je bilo uredu.” • „Živela sam kako sam znala i umela, radila sam bilo šta za dnevnicu, tako sam preživljavala.”- ispitanica o finansijskim izazovima
Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama	<ul style="list-style-type: none"> • „Nema problema nikakvih, u toku su neki planovi, i ne brinem se za svoju situaciju.” • „Ja mislim da nikad neću izgubiti taj aspekt hraniteljske porodice, da će on (hranitelj) uvek ostati tu kao moj treći roditelj, i da ću se uvek moći obratiti njemu bez obzira da li se ugovorni odnos hraniteljstva prekinuo ili ne.” • „Strah me da se moj život ne pretvori u živeti da preživim.” • „Smatram da uprkos svim izazovima, jedan od najvećih bio bi osamostaliti se i čvrsto doneti tu odluku. Volela bih da se ne suočim sa osećajem usamljenosti i bespomoćnosti.” • „Zamislite, izađem sa pauze, studiram, pa imam pauzu sat dva vremena, svi idu na kafu, a ja nemam para za kafu. Meni je najmanji problem bilo učenje, to je bilo kao sporedna stvar.” – Ispitanik o finansijskim izazovima

U istraživanju (Kaariala i Hiilamo, 2017; prema Anđelković i Pucarević, 2020) poredeći rezultate ispitanika iz hraniteljskih porodica i ispitanika iz vlastitih porodica autori su prikazali da se ispitanici iz hraniteljskih porodica češće suočavaju sa izazovima osamostaljivanja. Također, izdvojili su devet kategorija izazova među kojima su izazovi izdržavanja, problemi mentalnog zdravlja i obrazovanje. Postoje i rezultati istraživanja (Olson i sar., 2017; prema Anđelković i Pucarević, 2020) koji su pokazali da je osobama iz sistema socijalne zaštite potrebna podrška pri donošenju odluka, izboru odluka i zaključivanju o posledicama donesenih odluka.

U tematskoj kategoriji osamostaljivanja i adaptacije na život izvan doma i hraniteljske porodice postavljeno je pitanje o prisutnosti finansijske naknade kod ispitanika koji su odrastali u domu/hraniteljskoj porodici. Ispitanici su izveštavali o finansijskim naknadama tokom boravka u domu/hraniteljskoj porodici i nakon odlaska iz doma/hraniteljske porodice, te u u kojoj meri su zadovoljni finansijskom naknadom. Naknade ovise od više različitih faktora, te naknade u svakom kantonu Bosne i Hercegovine nisu podjednake, stoga sledi generalna interpretacija o prisutnosti finansijske naknade, te zadovoljstva ispitanika istom.

Više od polovine ispitanika (54.55% odgovora) izveštava da je finansijska podrška bila prisutna tokom odrastanja u domu, dok manje od polovine ispitanika izveštava da finansijska podrška nije bila prisutna nakon odlaska iz doma (45.45% odgovora), pa su finansije

obezbeđivali preko stipenditora (36.36% odgovora), zaposlenjem (45.45% odgovora) *“Na svoju inicijativu smo pravili rupe u ogradi, bežali i zarađivali,”* porodičnom penzijom (18.18% odgovora). Pojedini ispitanici su imali finansijsku podršku nakon napuštanja sistema (45.45% odgovora) u vidu donacije, ili sakupljanje novaca tokom godine, koji bi im se isplatio nakon izlaska iz doma. Ispitanici su izvestili o potrebama da se povećaju finansijske naknade kao i lični džeparci za štíćenike u budućnosti. Odgovori o džeparcima tokom odrastanja u domu su različiti ovisno o dobi ispitanika i perioda u kojem su boravili u instituciji, a neki ispitanici su izvestili da su džeparce morali kompenzirati društveno korisnim radom u domu. Džeparac o kojem su izvestili ispitanici iznosio je od minimalnih 4-10 KM do maksimalnih 60 KM na mesečnom nivou. Izuzetak predstavljaju ispitanici koji su nastavili obrazovanje, a koji su imali više finansijske naknade i pokriveno troškove studentskog doma i osnovnih životnih potreba. U Kantonu Sarajevo naknade su značajno više za razliku od ostalih kantona.

Veći postotak odgovora (91%), odnosno 11 ispitanika izveštava da su finansijske naknade kod osoba koje su *odrastale u hraniteljskim* porodicama prisutne do 26. godine ili do završetka redovnog školovanja, jedan ispitanik je izvestio da je naknada prestala u njegovoj navršenoj osmoj godini. Više od polovine ispitanika navodi da su zadovoljni finansijskom naknadom (58.33% odgovora), dok manji broj ispitanika smatra da hraniteljima je potrebno povećati finansijske naknade (33.33%), sedam ispitanika (58.33% odgovora) je navelo da dodatne prihode ostvaruju honorarnim zaposlenjem, šest ispitanika (50% odgovora) su korisnici porodične penzije, 5 ispitanika (42% odgovora) ostvaruje pravo na stipendiju i dva ispitanika (16.67% odgovora) su koristila finansijske donacije. S druge strane, postoje i hranitelji kojima je jedini izvor prihoda hraniteljstvo, što potvrđuje jedan od odgovora: *„Briga za budućnost mi je šta će biti kad hraniteljski proces završi, od čega će moja mama da živi, jer ona nije sposobna za rad, ima puno godina, nema penzije, jedini strah mi je to kako izdržavati porodicu nakon prestanka naknade.”* Pojedini ispitanici iz hraniteljskih porodica navodili su i zakonska ograničenja koja ih sprečavaju da se zaposle na puno radno vreme, jer bi u slučaju zaposlenja hranjenika, hranitelji izgubili pravo na finansijske naknade: *„Ja bih imala veliku želju da radim, međutim zakon me sprečava.”*

Treće pitanje kategorije osamostaljivanja odnosilo se na važnost obrazovanja iz perspektive osoba koje su odrastale u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama. Morton (2017) smatra da tranzicija u visoko obrazovanje može biti zastrašujuća za

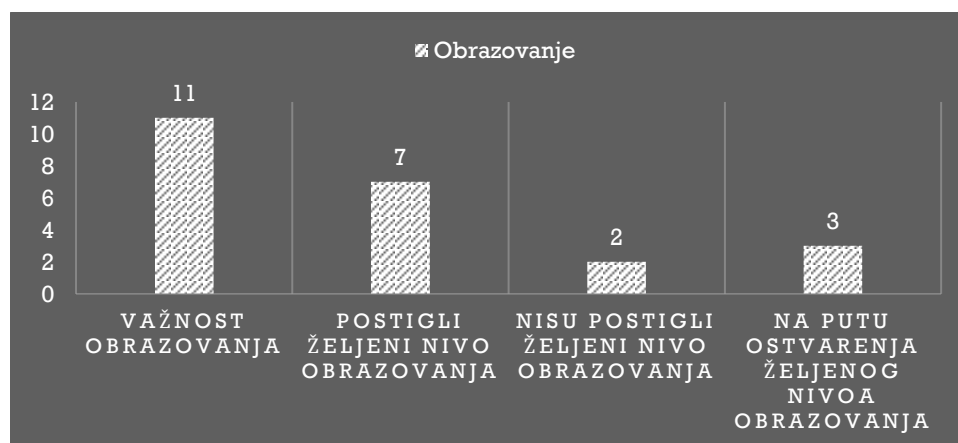
pojedince, dok za osobe bez adekvatne podrške čak i paralizirajuća. U svom kvalitativnom istraživanju pokazala je sa kojim izazovima se suočavaju osobe iz hraniteljskih porodica tokom postizanja određenog stepena obrazovanja. Pokazala je da osobe iz hraniteljskih porodica se kompariraju u kontekstu obrazovanja sa osobama iz tipičnih porodica koje većinom imaju podršku i oslonac u svojim porodicama, što im omogućava lakši postepeni prelazak u odraslu dob. Oslanjajući se na samostalne kompetencije ne tražeći podršku, autorica je pokazala da mladi iz hraniteljskih porodica često donose odluke koje rezultiraju činjenici da samo nekoliko osoba završi studije i postigne određeni nivo visokog obrazovanja. Uzimajući u obzir važnost obrazovanja, te izazove koji prate proces sticanja određenog nivoa obrazovanja, u intervjuima je postavljeno pitanje o obrazovanju i potpitanje o potencijalnim izazovima na putu sticanja obrazovanja. Rezultati su prikazani na slici 1.

Slika 1. Važnost obrazovanja za ispitanike koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja

Svi ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja izveštavaju da im je veoma važno obrazovanje. Na potpitanje, *da li ste postigli željeni nivo obrazovanja*, dva ispitanika su odgovorila da nisu postigli željeni nivo obrazovanja, od kojih je jednom ispitaniku srednjoškolsko obrazovanje nametnuto, a druga ispitanica je smatrala da joj nedostaje samopouzdanja i sposobnosti za obrazovanje. Tri ispitanika navode da su na putu ostvarenja željenog nivoa obrazovanja, tj. da trenutno studiraju, od kojih jedan ispitanik izveštava da nikad neće postići željeni nivo obrazovanja jer smatra da će se celoživotno obrazovati. Šest ispitanika izveštava da su postigli željeni nivo obrazovanja. Na potpitanje, šta ih

je najviše sprečavalo na putu obrazovanja, pojedini ispitanici su odgovorili da su to finansije, osnovni uslovi za studij i nedostatak adekvatne podrške.

Slika 2. Važnost obrazovanja za ispitanike koji su odrastali u hraniteljskim porodicama

Na pitanje koje se odnosilo na obrazovanje, 11 od 12 ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama izveštavaju da je veoma važno obrazovanje i jedna ispitanica izveštava da joj je donekle važno obrazovanje. Na postavljeno potpitanje, *da li su postigli željeni nivo obrazovanja*, dva ispitanika su odgovorila da nisu postigli željenih nivo obrazovanja, tri ispitanika su na putu ostvarenja željenog nivoa obrazovanja, odnosno nisu završili formalno obrazovanje, dok sedam ispitanika izveštava da su postigli željeni nivo obrazovanja. Pojedini ispitanici su iskazali da su ih na putu obrazovanja sprečavali: nedostaci finansijskih sredstava, generacijske razlike između hranitelja i hranjenika, nametnuti izbori obrazovanja, padovi motivacije, anksioznosti, problemi sa pažnjom, privatni problemi, kompletno funkcionisanje sistema, potreba za radom i snadbevanjem finansija, narušeno zdravlje, pandemija i gubici zbog pandemije, nedostatak organizacijskih veština, nedostatak samopouzdanja i samopoštovanja. Slede prikazi pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o obrazovanju.

Tablica 9

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o važnosti obrazovanja

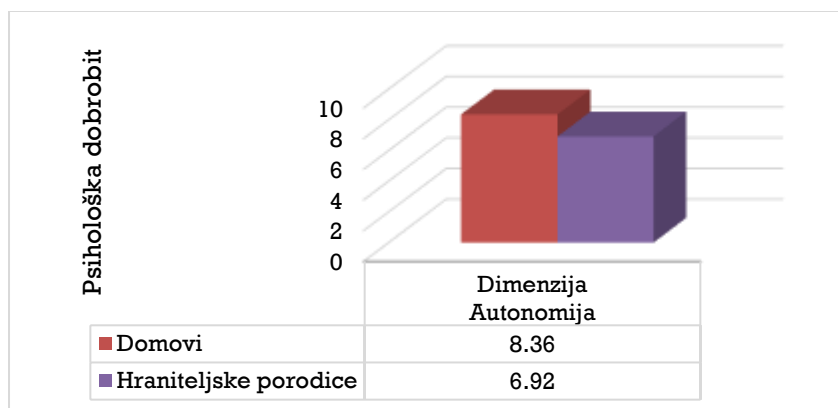
Ispitanici koji su odrastali u domovima:	<ul style="list-style-type: none"> • „Obrazovanje i zdravstvo je potpuno obezbeđeno od doma.” • „Obrazovanje je najvažniji segment u našem životu, zato dajem ocenu pet.” • „Volela bih da imam više samopouzdanja da mogu sebi da verujem, ja delujem kao jako sposobna osoba, ali džaba kad ja sama sebi ne verujem, kako će mi drugi verovati.”- ispitanica smatra da joj nedostaje samopouzdanje kako bi nastavila obrazovanje
--	---

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama:	<ul style="list-style-type: none"> • „<i>Obrazovanje je nešto što nam niko ne može oduzeti.</i>” • „<i>Smatram da je obrazovanje generalno važno i da svako ko ima priliku treba da teži da se obrazuje ako ne kroz formalne institucije onda na drugi način.</i>” • „<i>Glavni mi je cilj da dokažem da ja to mogu i da ću uspeti, ja kao dete bez roditelja mogla sam otići na neki drugi put, i lošim putem krenuti</i>”. <i>Obrazovanje mi je veoma važno, ali smatram da ću tek sa završetkom fakulteta donekle ostvariti željeni nivo obrazovanja. Mislim da ću tek sa završetkom magistarskog rada kao i doktorata biti sasvim zadovoljna.</i>” • „<i>Nije bilo ništa što me je sprečavalo na putu obrazovanja.</i>” • „<i>Da sam mogla da ne radim, verovatno bih završila i fakultet. Kada bih postala ranije samostalna, preuzela bih svog brata, jer je on još uvek mali, bila bih dovoljno sposobna psihički, još samo materijalno, i da preuzmem tu odgovornost.</i>” - <i>Ispitanica o želji da bude staratelj svom bratu</i>
--	--

Zaključno, 95.65 % odgovora na pitanje o važnosti obrazovanja, odnosno 22 ispitanika koja su odrastala u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja smatraju da je u velikoj meri obrazovanje važno, dok 4.34 % odgovora, odnosno jedna ispitanica je navela da je obrazovanje donekle važno.

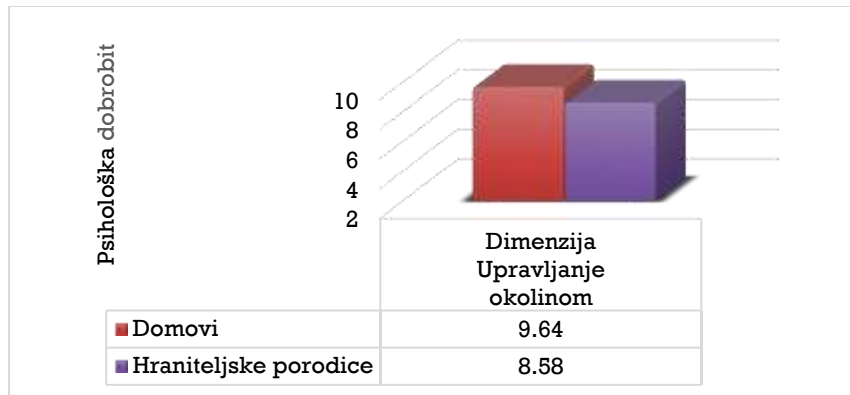
4.3. Šest dimenzija psihološke dobrobiti

Drugi deo intervjua sastojao se od pitanja koja su se odnosila na šest dimenzija psihološke dobrobiti. U ovom delu su ispitanici imali mogućnost da na Likertovoj petostepenoj skali odgovora (uopće se ne odnosi na mene -1 do 5- u potpunosti se odnosi na mene) označe u kojoj meri se određena tvrdnja odnosi na njih. Uprkos činjenici da je kvalitativno istraživanje, tokom analize odgovora o psihološkoj dobrobiti ispitanika, ukazala se potreba da se podaci kvantificiraju kroz sumativnu analizu odgovora. Rezultati na skali psihološke dobrobiti računali su se kao linearna kombinacija (suma) odgovora ispitanika na svakom pojedinom pitanju, zasebno za svih šest dimenzija psihološke dobrobiti kod osoba koje su odrastale u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama. Slede grafički prikazi odgovora, na svakoj dimenziji psihološke dobrobiti, te komparacija ukupnih rezultata kroz svih šest dimenzija na obe grupe ispitanika.

Slika 3. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama na dimenziji Autonomija skale psihološke dobrobiti

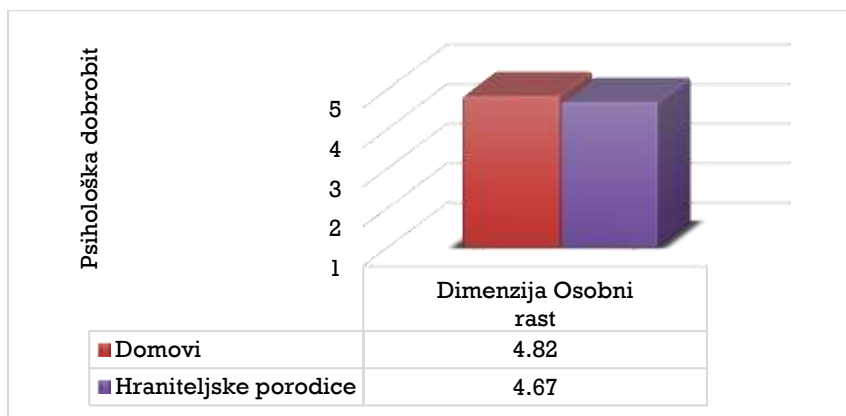
Rezultati su pokazali da su ispitanici koji su odrastali u domovima na prvoj dimenziji psihološke dobrobiti *Autonomija*, postigli ukupan rezultat $\Sigma=92$ ($M=8.36$), dok su ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama postigli ukupan rezultat $\Sigma=83$ ($M=6.92$). Minimalni rezultat koji je ispitanik na ovoj dimenziji mogao postići je $Min=2$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=10$ na dimenziji *Autonomija*.

Slika 4. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama na dimenziji Upravljanje okolinom skale psihološke dobrobiti

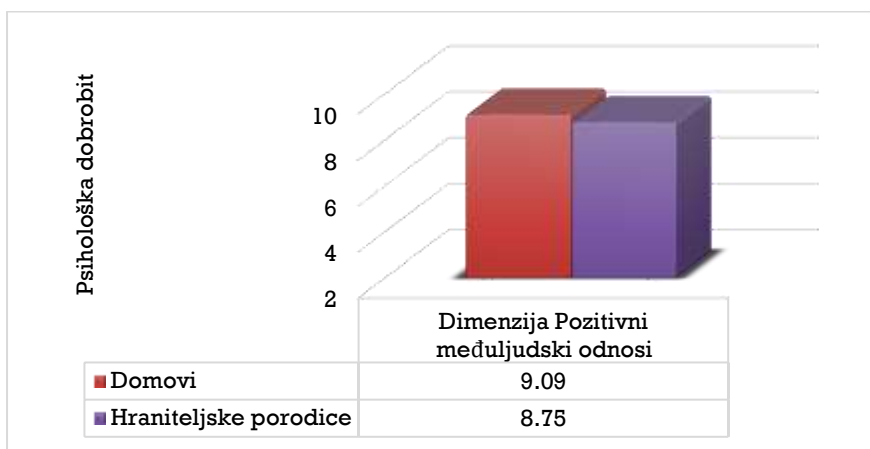
Rezultati pokazuju da obe grupe ispitanika postižu približne rezultate na drugoj dimenziji *Upravljanje okolinom*. Ukupan rezultat ispitanika koji su odrastali u domovima je iznosio $\Sigma=106$ ($M=9.64$), dok je ukupan rezultat ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama iznosio $\Sigma=103$ ($M=8.58$) na navedenoj dimenziji. Minimalni rezultat koji je ispitanik na

dimenziji Upravljanje okolinom mogao postići je $Min=2$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=10$ na dimenziji Upravljanje okolinom.

Slika 5. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama na dimenziji Osobni rast skale psihološke dobrobiti

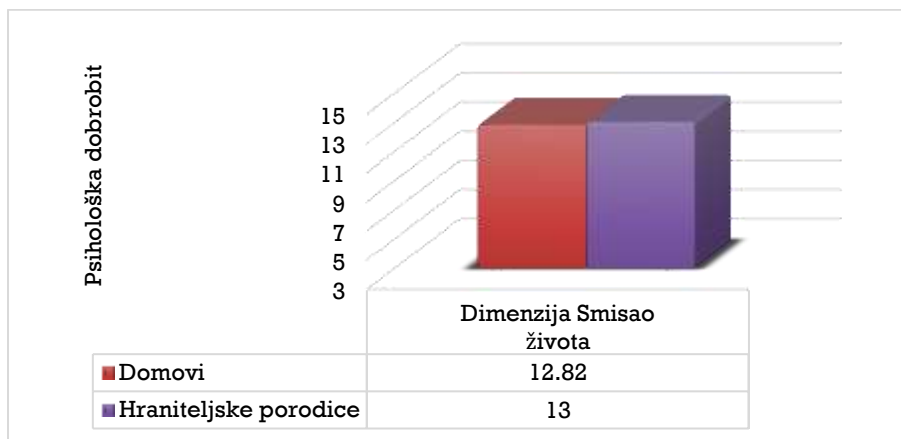
Na trećoj dimenziji *Osobni rast*, ispitanici iz domova za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i ispitanici iz hraniteljskih porodica, potiču približno visok rezultat. Ispitanici koji su odrastali u domu, postigli su ukupan rezultat $\Sigma=53$ ($M=4.82$), dok su ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama postigli ukupan rezultat $\Sigma=56$ ($M=4.67$). Minimalni rezultat koji je ispitanik mogao postići je $Min=1$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=5$ na navedenoj dimenziji.

Slika 6. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama na dimenziji Pozitivni međuljudski odnosi skale psihološke dobrobiti

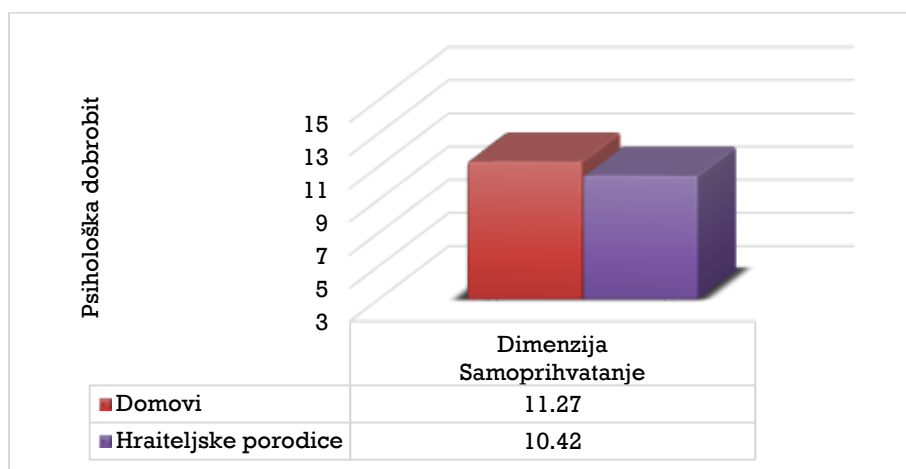
Ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja postigli su ukupan rezultat na četvrtoj dimenziji, *Pozitivni međuljudski odnosi* $\Sigma=100$ ($M=9.09$), dok su

ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama postigli ukupan rezultat $\Sigma=105$ ($M=8.75$) Minimalni rezultat koji je ispitanik mogao postići je $Min=2$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=10$ na ovoj dimenziji.

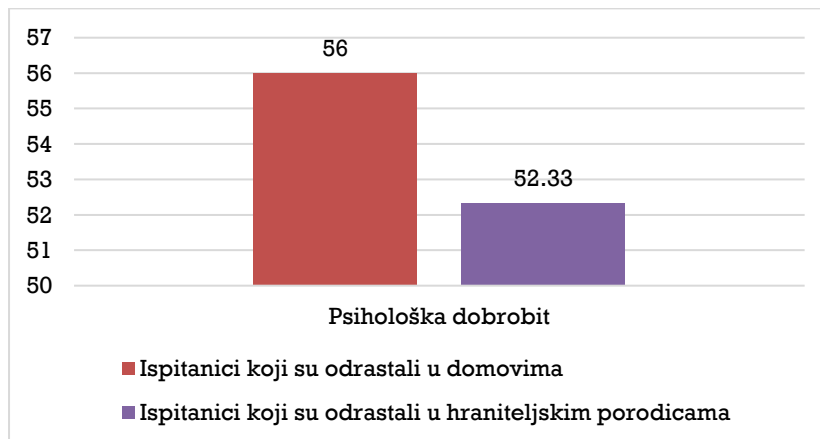
Slika 7. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama na dimenziji Smisao života skale psihološke dobrobiti

Rezultati na petoj dimenziji *Smisao života* su pokazali da ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama su postigli ukupan rezultat $\Sigma=153$ ($M=13$), dok ispitanici koji su odrastali u domovima su postigli ukupan rezultat $\Sigma=141$ ($M=12.82$). Minimalni rezultat koji je ispitanik mogao postići je $Min=3$, dok je maksimalan rezultat iznosio $Max=15$ na navedenoj dimenziji.

Slika 8. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima i hraniteljskim porodicama na dimenziji Samoprihvatanje skale psihološke dobrobiti

Na šestoj dimenziji koja ispituje *Samoprihvatanje*, rezultati su pokazali da obe grupe ispitanika, osobe koje su odrastale u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i osobe koje su odrastale u hraniteljskim porodicama postizu približne rezultate. Grupa domovi, postigla je ukupan rezultat $\Sigma=124$ ($M=11.27$), dok je grupa hraniteljske porodice postigla ukupan rezultat $\Sigma=125$ ($M=10.42$). Minimalni rezultat koji je ispitanik mogao postići je $Min=3$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=15$ na ovoj dimenziji.

Slika 9. Rezultati ispitanika koji su odrastali u domovima i hraniteljskim porodicama kroz šest dimenzija psihološke dobrobiti

Poredeći rezultate ispitanika iz obe grupe kroz svih šest dimenzija psihološke dobrobiti, ispitanici koji su odrastali u domovima postigli su ukupni rezultat $\Sigma=616$, sa prosečnom vrednošću $M=56$, dok su ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama postigli ukupni rezultat $\Sigma=628$, sa prosečnom vrednošću $M=52.33$. Minimalni rezultat koji je ispitanik mogao postići kroz dimenzije iznosio je $Min=13$, dok je maksimalni rezultat iznosio $Max=65$ u okviru svih pitanja koja se odnose na psihološku dobrobit pojedinca.

Zaključno, na treće istraživačko pitanje nastojalo se odgovoriti kroz sumativnu analizu psihološke dobrobiti. Prosečne aritmetičke sredine rezultata pokazuju da obe grupe ispitanika u drugom delu intervjua na pitanja koja se odnose na pojedine dimenzije psihološke dobrobiti postizu približne rezultate. Poredeći ukupne rezultate i prosečne vrednosti na Likertovoj petostepenoj skali odgovora, ispitanici koji su odrastali u domovima kroz 6 dimenzija (*Autonomija, Upravljanje okolinom, Osobni rast, Pozitivni međuljudski odnosi, Smisao života i Samoprihvatanje*) postizu prosečan rezultat ($M=56$), dok ispitanici koji su odrastali u

hraniteljskim porodicama postižu prosečan rezultat ($M=52.33$), u intervalu (13 - 65) psihološke dobrobiti.

4.3.1. *Iskustvo odrastanja bez roditelja; Otpornost ili ranjivost?*

Unutar tematske kategorije psihološke dobrobiti ispitivane su i dve podteme. U okviru prve podteme, prikupljeni su podaci u kojoj meri ispitanici sebe procenjuju otpornim za nošenje sa životnim izazovima, te koja su životna iskustva najviše uticala na njihov razvoj i sazrevanje, uprkos činjenici da odrastaju izvan svoje biološke porodice. U okviru druge podteme prikupljeni su podaci u kojoj meri je bila prisutna podrška tokom odrastanja kod osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja.

Ispitanici koji su odrastali u *domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja* (100% odgovora) na prvu podtemu psihološke dobrobiti, tj. 11 ispitanika, odgovorilo je da ih je iskustvo odrastanja bez roditelja učinilo otpornim za nošenje sa životnim izazovima. S druge strane, pet ispitanika (45.45 % odgovora) pored generalne otpornosti, odgovorili su da su postojali i periodi odrastanja u kojima su se osećali ranjivim za nošenje sa životnim izazovima. Svi ispitanici koji su odrastali u *hraniteljskim porodicama* (100% odgovora), izveštavaju da ih je iskustvo života bez roditelja učinilo otpornim za nošenje sa životnim izazovima, dok četiri ispitanika (33.33% odgovora), pored generalne otpornosti su naveli i periode odrastanja za koje smatraju da su se osećali ranjivim za nošenje sa životnim izazovima. Pojedini ispitanici izdvajaju periode kada su se osećali nesigurno i falila im je adekvatna podrška, pažnja, ljubav i roditeljska briga. Pojedinci navode i izloženost pedrasudama o osobama bez adekvatnog roditeljskog staranja kao i značajne životne datume kao iskustva kada su bili manje otporni. Jedan ispitanik je izvestio da smatra da je odrastanje bez roditelja posledica njegove nemogućnosti za adekvatno izražavanje emocija. Budući da je svaki pojedinac sklop različitih životnih iskustava koji svojim dinamičnim međudelovanjem mogu uticati na razvoj pojedinca, u nastavku su taksativno predstavljena iskustva ispitanika o kojima su govorili tokom intervjua, a za koje smatraju da su uticala na njihov lični razvoj, sazrevanje, kao i generalnu otpornost za nošenje sa životnim izazovima, te prikazi pojedinih odgovora ispitanika.

Tablica 10

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o životnim iskustvima koja su uticala na razvoj i sazrevanje ispitanika

ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U DOMOVIMA ZA DECU BEZ ADEKVATNOG RODITELJSKOG STARANJA	ISPITANICI KOJI SU ODRASTALI U HRANITELJSKIM PORODICAMA
Životna iskustva su uticala na razvoj i sazrevanje ispitanika	
Odrastanje u domu	Odrastanje bez roditelja i samostalna borba za život
Period srednjoškolskog obrazovanja	Gubici bliskih članova porodice
Sport	Napuštanje od strane roditelja
Zaposlenje	Obrazovanje
Izloženost nekom obliku nasilja	Sputavanje od strane bližnjih
Materijalna nesigurnost	Visoko stresogena iskustva
Odrastanje bez roditelja	Izloženost nekom obliku nasilja
Sputavanje od strane odgajatelja	Strahovi od neuspeha i kritike hranitelja
Neformalno obrazovanje	Usamljenost i čežnja za biološkom porodicom
Odlazak na studij	Nedostatak podrške i osećaj napuštenosti
Iskustva drugih štićenika doma	Saznanje o postojanju biološkog oca
Narušeno zdravlje	Stigmatizacija osoba bez roditeljskog staranja
Stigmatizacija osoba koje su odrastale u domovima	Rad na sebi uz stručnu podršku

Tablica 11

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika koji su odrastali u domovima/hraniteljskim porodicama na pitanje o otpornosti/ranjivosti za nošenje sa životnim izazovima, te životnim iskustvima koja su uticala njihov razvoj i sazrevanje

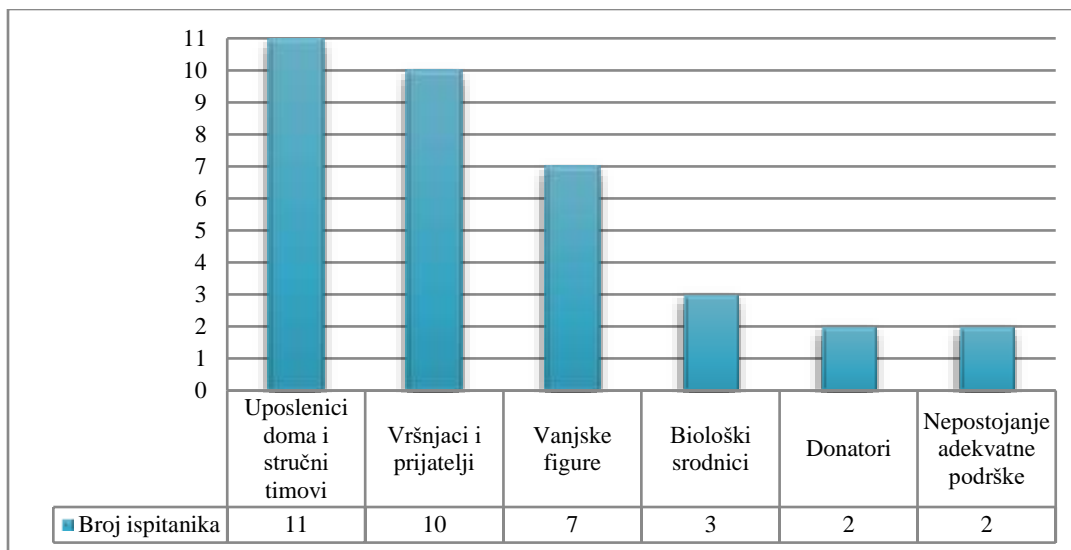
Ispitanici koji su odrastali u domovima:	<ul style="list-style-type: none"> • „Nije normalno da se desi da dete ostane u domu, ali u nekim uslovima kad sagledam celokupnu situaciju, u jednom momentu je i bolje što sam odrastao u domu, jer mi je dom pružio više nego što mi se u biološkoj porodici moglo pružiti.” • „To su bila iskustva sputavanja u domu od strane odgajatelja, što je u meni pobudilo dodatnu motivaciju.” • „Otpornijom, naučila sam da legnem gladna, i da legnem sita.” • „Za moj lični razvoj i sazrevanje ima nekoliko iskustava koja su imala veliki uticaj. Prvo jeste odrastanje u domu, učešće više ljudi u odgoju jednog deteta je bilo konfuzno za jedno dete, jer se često dešavalo da odgajatelji imaju različita mišljenja, stavove, metode odgoja i sl. Druga iskustva su bila primeri mladih koji su izašli iz doma i njihovo stanje u životu, tj. kako žive van doma. Uvek sam uzimao bolje primere. Nešto najlepše što se deci iz doma ili svakom biću može podariti, jesu lepe reči, reči koje će im biti podrška u životu, podeljen savet, pa sam iz tih trenutaka i finih postupaka, razvijao svoju ličnost.”
--	---

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama:	<ul style="list-style-type: none"> • „Otpornijom, malo je situacija u kojima se možemo tužnije osećati, i da nas više pogađaju od gubitka roditelja.” • „I da i ne, sa jedne strane smatram da mi je otvorilo oči za neka iskustva, neke probleme, s druge strane bol je bol.” • „Imam taj neki štit oko sebe, tako mi je sve lakše, otpornijom, smatram da mi se najgore već desilo, i da je sve ostalo pored toga nevažno.” • „Odlazak roditelja iz države i to što su me prepustili “samoj sebi” je dosta uticalo na moj razvoj.” • Proživela sam dosta traumatičnih iskustava u životu. Ona su imala svoj uticaj na mene. Također, nedostatak i kašnjenje određenih iskustava doveli su do osećaja izolacije u određenim momentima života.”
--	--

Odgovori ispitanika o generalnoj otpornosti koji su prikazani u istraživanju mogu delimično uzeti u obzir i faktore odrastanja koje su nastojali objasniti autori Samuels i Pryce (2008), koji su proveli kvalitativno istraživanje na 44 ispitanika iz hraniteljskih porodica u sklopu veće longitudinalne studije, gde su prikazali da određeni broj odgovora iz intervjua pokazuju da mladi ranjivost odrastanja u odsustvu biološke porodice percipiraju kao pretnju nezavisnosti i generalnom uspehu pojedinca. Naglasili su i da ispitanici često ne govore da odrastaju bez adekvatnih roditelja kako bi na taj način “prikрили” svoju potencijalnu ranjivost. Također, u svom radu naglašavaju da su mladi preoblikovali svoju bol u koristan izvor snage, stoga retko traže pomoć i podršku jer na taj način štite svoje samopouzdanje i osećaj ponosa, te drugima prezentuju model ponašanja u kojem pokazuju da se mogu sami izboriti sa svim izazovima odrastanja izvan vlastite porodice.

4.3.2. Dostupnost podrške tokom odrastanja u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja

Druga podtema istraživanja psihološke dobrobiti je dostupnost podrške tokom odrastanja u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama. Pitanje unutar intervjua je glasilo: *Tokom života u domu ili hraniteljskoj porodici, ko Vam je najčešće pružao podršku?* Ispitanici su odgovarali o dostupnosti različitih krugova podrške tokom odrastanja. U nastavku slede grafički prikazi rezultata.

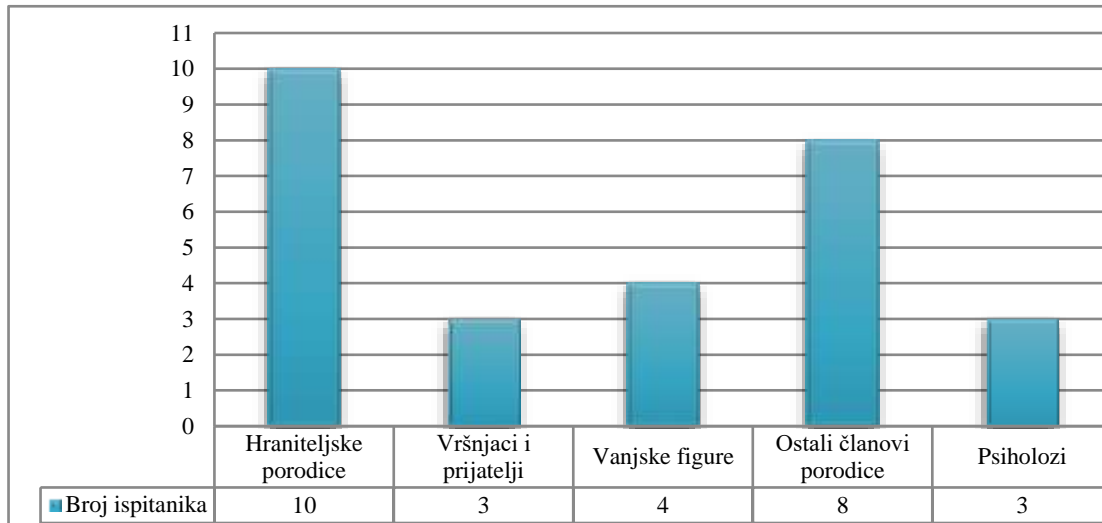

Slika 10. Dostupnost podrške kod ispitanika tokom odrastanja u domu, viši rezultat predstavlja veću dostupnost podrške

Ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja kada su izveštavali o dostupnosti podrške, posebno su izdvajali uposlenike iz doma i stručne saradnike (100% odgovora, 11 ispitanika), podrška vršnjaka i prijatelja (90.31% odgovora, 10 ispitanika) i podrška vanjskih figura, odnosno poznanstava izvan sistema domova (63.64% odgovora, sedam ispitanika). Manji postotak odgovora imala je podrška od strane bioloških srodnika (27.27% odgovora, tri ispitanika) i podrška donatora (18.18% odgovora, dva ispitanika). O nepostojanju adekvatne podrške izvestila su dva ispitanika (18.18% odgovora). Slede prikazi pojedinih odgovora ispitanika:

- „Taj čovek je mene i ostale mnogo iznenadio svojim pristupom, pričom, ali i vremenom koje je izdvojio za nas, jer je to retko ko pre činio.” Ispitanik o podršci direktora doma
- „Moju ljubav i pažnju je dobila jer je svoj profesionalni pristup, spustila na moj nivo i pričala kao s prijateljem. Zbog takvog pristupa sam se mogao poveriti samo njoj i znam da nikad neće doći do kršenja datih reči među nama.”- Ispitanik o podršci uposlenice doma
- „Dovoljno je da te neko zagrlji, Podrška su bili vršnjaci ali i stariji ljudi, sestra.”
- „Bilo je i trenutaka kada mi je trebala mala podrška od uposlenika doma, ali nisam je dobio, jedna lepa reč nekad može da pomogne puno puno više.”

- *Ona mi je bila vetar u leđa, kasnije me je školovala, naterala me da upišem fakultet, sve je to njenom zaslugom.*”- ispitanik o osobi izvan sistema doma koja mu je podrška
- *„Psiholozi su mi pružali najveću podršku.”*

Slika 11. Dostupnost podrške kod ispitanika tokom odrastanja u hraniteljskim porodicama, viši rezultat predstavlja veću dostupnost podrške

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama izveštavali su o dostupnosti podrške od strane hraniteljskih porodica (83.33% odgovora), ostalih članova porodice (66.67% odgovora). Ispitanici iz ove kategorije manje izveštavaju o dostupnosti vršnjačke podrške (25% odgovora) i vanjskih figura (33.33% odgovora) koje nisu povezane sa odnosima iz hraniteljske porodice. Pojedini ispitanici izveštavaju o nedostatku adekvatne emocionalne podrške, te stručnu podršku dobijaju od psihologa (25% odgovora). Pojedine ispitanice izveštavaju da se suočavaju sa mnogobrojnim potrebama kojima bi održale optimalno funkcionisanje mentalnog zdravlja (25% odgovora). Slede prikazi pojedinih odgovora ispitanika:

- *„Najveću podršku mi je pružila upravo moja hraniteljska porodica.”*
- *„Od mog rođenja, on je meni (deda) sve obezbedio, ja mu se ne mogu nikada odužiti.”*
- *„Osećam da je sindrom sagorevanja, depresije, visoko funkcionalna anksioznost...sve je tu negde.”*- ispitanica govori kako se oseća i zbog čega joj je potrebna psihološka podrška
- *„Uvek me je bilo strah da li smem nekome reći, ispričati... da me ne bi gledali drugačijim očima.”*- ispitanica o nedostatku podrške

- „Pa mislim da bi odgovor trebao biti porodica u kojoj jesi, ali što se tiče stvarne podrške, nekako mislim da je svako sebi najbolja podrška...kasnije sam privatno odlazila psihologu jer to mi je to bilo potrebno.”

Brojna su istraživanja pokazala važnost odgovarajuće podrške. Istraživanja su pokazala da je rezilijencija povezana sa većom socijalnom podrškom kao i zadovoljstvom istom. Rezultati istraživanja koje su proveli Sladović Franz i Mujkanović (2003) u Hrvatskoj, pokazuju da deca koja su odrasla u domovima i hraniteljskim porodicama imaju različite percepcije socijalne podrške. Pokazalo se da deca koja su živela u domovima imaju najmanju percepciju podrške prema analizi varijance, dok se percepcija podrške dece iz hraniteljskih porodica ne razlikuje značajno od one dece koja žive sa svojim biološkim porodicama. S druge strane (Kinarsky, 2017; prema Anđelković i Pucarević, 2020) proučavanjem iskustva studenata iz SAD-a koji su odrastali u hraniteljskim porodicama, zaključila je da je da su ovi studenti u potrebi za neprekidnom podrškom kako bi usvojili osnovne životne veštine. Objašnjenje rezultata o neadekvatnoj prisutnosti podrške pokušala je da objasni Morton (2017) koja je smatrala da nedostatak suportivne podrške potiče od principa samodovoljnosti, tj. da osobe koje odrastaju izvan vlastite porodice smatraju da je oslanjati se na druge rizik, zbog stalnih promena kojima su bili izloženi tokom života, te da su sami sebi dovoljni. Dostupnost podrške predstavlja važan protektivni faktor mentalnog zdravlja svakog pojedinca. Što je prisustvo protektivnih faktora više zastupljeno kod pojedinca, manja je verovatnoća problema sa mentalnim zdravljem (Batić, 2015).

4.4. *Preporuke iz perspektive ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja*

Četvrta tematska kategorija odnosila se na konkretne preporuke koje bi značajno poboljšale kvalitetu života i odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama. Ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez roditeljskog staranja na pitanje unutar intervjuja (*da li ste zadovoljni funkcionisanjem kompletnog sistema doma?*) osam od jedanaest ispitanika je odgovorilo da nije zadovoljno funkcionisanjem kompletnog sistema (72.73% odgovora), dok su tri ispitanika (27.27% odgovora) odgovorila da su zadovoljna kompletnim funkcionisanjem sistema doma. Svi ispitanici (100% odgovora) koji su odrastali u institucionalnom smeštaju navode na osnovu

ličnih iskustava mnogobrojne preporuke, za koje smatraju da bi značajno poboljšale odrastanje u domovima:

- ❖ Individualno savetovanje i posvećivanje jednake pažnje svakom štićeniku doma;
- ❖ Povećanje budžeta za finansiranje domova;
- ❖ Smanjenje kapaciteta soba u kojim borave štićenici, maksimalno do četiri osobe u jednoj sobi;
- ❖ Pravo izbora na obrazovanje, tj. poštovati prava izbora štićenika u kontekstu obrazovanja;
- ❖ Povećanje mesečnog džeparca, ovisno od dobi korisnika, i džeparac se ne bi trebao kompenzirati radom u domu (čišćenjem i sl.);
- ❖ Isti tretman svih štićenika, bez favorizacije i protekcije određene dece;
- ❖ Bolji uslovi za rad uposlenicima doma;
- ❖ Zapošljavanje i osoba koje nemaju svoju decu;
- ❖ Više sportskih aktivnosti;
- ❖ Transformacija domova u manje porodične domove (SOS sela, kuće unutar domova);
- ❖ Povećanje broja stručnog osoblja i unapređenje selekcije kandidata (da samo određene ekspertize mogu raditi u domu, odnosno, ljudi koji su kvalifikovani za rad sa decom i mladima te psihološka procena kandidata);
- ❖ Uvođenje praktičnog dela selekcije kandidata (rešavanje problema sa štićenicima koji imaju specifična ponašanja, rad pod pritiskom, rad sa velikom grupom);
- ❖ Mogućnost evaluacija osoblja od strane štićenika doma;
- ❖ Uvođenje vanjske komisije za izbor uposlenih;
- ❖ Borba protiv korupcije;
- ❖ Rad na prevenciji svih oblika nasilja i zlostavljanja u domovima;
- ❖ Ubrzati proces usvajanja osoba koje odrastaju u domovima;
- ❖ Zaposlenje dodatnih stručnih kadrova koji će raditi sa osobama sa smetnjama u razvoju;
- ❖ Korekcije inkluzivnih programa;
- ❖ Smanjenje broja dece po grupama;
- ❖ Rad na planovima i programima razvoja institucionalnog staranja u svim kantonima BiH, ispitanici smatraju da se radi isključivo na razvoju u Kantonu Sarajevo, dok su ostali kantoni zanemareni;
- ❖ Usaglašavanje metoda rada i odgojnih stilova odgajatelja;

- ❖ Edukacije sa mladima o važnosti obrazovanja;
- ❖ Radionice sa štíćenicima doma koje će imati za cilj savladavanje školskih obaveza i radnih zadataka (pomoć pri učenju, razvijanje intrinzične motivacije za učenje);
- ❖ Potreba za integracijskim i adaptacijskim planovima osposobljavanja mladih nakon izlaska iz domova;
- ❖ Potreba za balansom između poslovnog i privatnog života odgajatelja i drugih uposlenika u instituciji;
- ❖ Preporuka da odgajatelji rade posao s ljubavlju;
- ❖ Povećati džeparac štíćenicima romske populacije koji odrastaju u domu, s ciljem smanjenja i sprečavanja prošnje na ulicama;
- ❖ Potreba za zapošljavanjem većeg broja psihijatará (medikamentne terapije);
- ❖ Unutrašnja revizija i inspekcija u domovima (sankcionisanje propusta u radu);
- ❖ Rad na unapređenju etičkih principa poverljivosti podataka između odgajatelja i štíćenika;
- ❖ Rad na unapređenju razvoja dečjih potencijala i promocija uspešnih osoba koje su odrastale u domovima;
- ❖ Destigmatizacija osoba koje su odrastale bez adekvatnog roditeljskog staranja;
- ❖ Osiguravanje privatnog prostora za korisnike domova;
- ❖ Smanjenje politizacije;
- ❖ Olakšice pri zapošljavanju mladih bez adekvatnog roditeljskog staranja;
- ❖ Potrebe štíćenika za interesovanjem za mlade nakon napuštanja domova. (Nadzor mladih određeni period nakon napuštanja domova);
- ❖ Uvođenje mobilnog stručnog tima koji će obilaziti korisnike po gradovima Bosne i Hercegovine (korisnici koji odlaze da studiraju);
- ❖ Potreba za adaptacijskim programima namenjenim štíćenicima doma koji će olakšati promene okoline i smeštaja, kada odlaze iz jedne institucije u drugu instituciju;
- ❖ Preporuka da se u Tuzlanskom kantonu se obezbede 2 stana određeni period nakon napuštanja doma (6 meseci) za korisnike koji studiraju, ili traže zaposlenje nakon izlaska iz doma;
- ❖ Pozitivna poslovna klima među uposlenicima sa što manjim brojem konflikata;
- ❖ Potreba štíćenika doma za edukacijama o svakodnevnim životnim rutinama;

U nastavku slede i autentični prikazi pojedinih odgovora ispitanika koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja, na pitanje o preporukama.

Tablica 12

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika o preporukama za koje smatraju da bi poboljšale kvalitetu života u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja

<p>Ispitanici koji su odrastali u domovima:</p>	<ul style="list-style-type: none"> • „Omogućio bih SOS mamama bolje uslove za rad, potrebno im je više oduška.” • „Mogu im preporučiti da rade svoj posao, časno i pošteno, pogotovo da rade iz ljubavi. Trebaju uspostaviti kvalitetne metode rade s decom i mladima, jer je drugačije odgajati dete u kući, naspram velikog broja dece u domovima. To je težak posao i zahteva visok stepen odgovornosti, a pogotovo profesionalizma. Ako neko ne može podneti rad u masi, nije za tog posla. Naročito mogu im preporučiti strpljenje i dati savet da upućuju lepe reči deci i mladima, jer one dobro utiču na budući razvoj mlade osobe.” • „Ohrabrujte decu da budu najbolja verzija sebe, pomozite im da otkriju svoje kvalitete i usavršavaju ih. To je nešto što im može oblikovati život, učiniti ih sretnima i sposobnima za život u svetu kakav je danas.” • „Definitivno bih uveo unutrašnju kontrolu u domu, nekoga van doma ko će kontrolisati rad uposlenih, te da se to radi stručno i redovno, i ako se napravi propust da taj propust bude sankcionisan.” • „Želimo promenu nakon što dete navrší određene godine, kad dođe to vreme kad treba napustiti ustanovu, da mu pomognu, nađu neki privremeni smeštaj, finansijsku naknadu da može platiti stan ili pomognu sa zaposlenjem, dok se ne snađu. Mi ništa od toga nemamo. Prepušteni smo sami sebi.”
---	---

4.5. Preporuke iz perspektive ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama izveštavaju da su većoj meri zadovoljni funkcionisanjem kompletnog sistema hraniteljske porodice, nego što to navode ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Sedam od dvanaest ispitanika (58.33% odgovora) u ovoj skupini izveštava da je zadovoljno funkcionisanjem sistema hraniteljske porodice. Pet ispitanika (41.67% odgovora) izveštava da nije zadovoljno funkcionisanjem sistema hraniteljske porodice. Svi ispitanici u skupini navode preporuke za koje smatraju da bi značajno poboljšale odrastanje u hraniteljskim porodicama:

- ❖ Preporuka da se unapredi sistem administracije i poboljša uvezanost i saradnja institucija;

- ❖ Više edukacija za hranitelje, kako bi nadogradili svoje kompetencije u hraniteljstvu;
- ❖ Reforme zakona koje bi omogućile zaposlenje štićenika (minimalnih 4h), a da pritom hranitelji ne izgube finansijske naknade;
- ❖ Uvesti program sufinansiranja;
- ❖ Zapošljavanje većeg broja stručnjaka;
- ❖ Formiranje mobilnih stručnih timova koji će redovno vršiti posete i obilaziti osobe u programu hraniteljstva najmanje svakih šest meseci. Ispitanici naglašavaju da posete trebaju biti nenajavljene;
- ❖ Potreba za češćim psihološkim intervencijama i podrškom deci i mladima u hraniteljstvu;
- ❖ Potreba za češćim psihološkim intervencijama i podrškom hraniteljima;
- ❖ Veći broj radionica i edukacija za štićenike i hranitelje (posebno hranitelji mladih u tinejdžerskom periodu);
- ❖ Štićenici navode i potrebu za upoznavanjima sa drugim štićenicima u hraniteljstvu, zajedničkim okupljanjima i aktivnostima, s ciljem razmene međusobnih iskustva;
- ❖ Potreba za edukacijama namenjenim hraniteljima, o odgojnim stilovima roditeljstva;
- ❖ Više finansijske kompenzacije štićenicima i hraniteljima;
- ❖ Edukacije štićenicima o svakodnevnom funkcionisanju;
- ❖ Potreba za klimom poverenja između štićenika i institucije;
- ❖ Naglasak na individualne potrebe pojedinca štićenika, ne isključivo samo na hraniteljstvo kao zajednicu;
- ❖ Posvećenost i poverenje od strane institucija, minimalizacije formalnosti;
- ❖ Potrebe za edukacijama namenjenim hraniteljima na temu: *Kako pružiti adekvatnu podršku osobama odraslim bez roditelja*;
- ❖ Psihološka podrška mladima u suočavanju sa traumatičnim gubicima (krizne intervencije);
- ❖ Osluškiivati potrebe mladih i podržavati njihove prave izbore, izbor na pravo obrazovanja;
- ❖ Fokus na emocionalno stanje štićenika, kao i celokupno mentalno zdravlje štićenika;
- ❖ Pojedini ispitanici su iskazali potrebu da budu prihvaćeni od strane svojih hranitelja;
- ❖ Postrožiti kriterije za odabir hraniteljskih porodica;

- ❖ Potreba za sistemskom podrškom određeni period nakon napuštanja hraniteljske porodice;
- ❖ Potreba za edukacijama namenjenim hranjenicima i hraniteljima o tehnikama za uspešno savladavanje stresa i anksioznosti, s ciljem očuvanja fizičkog i mentalnog zdravlja.

Osobe koje su odrastale u hraniteljskim porodicama izveštavale su o preporukama u dva smera. Preporuke koje se odnosi na njihove hranitelje, i preporuke koje se tiču lično hranjenika kao pojedinca u hraniteljskoj porodici. U odnosu sa hraniteljima evidentne su potrebe za edukacijama namenjenim hraniteljima o adekvatnom odgojnom stilu i načinima pružanja emocionalne podrške kako bi se osobe koje odrastaju u hraniteljskim porodicama osećale prihvaćenima u porodici. Od ličnih potreba pojedini ispitanici izdvajaju nedostatak psihološke podrške. Psihološke intervencije značajno bi poboljšale mentalno zdravlje osoba koje odrastaju u hraniteljskim porodicama. Drugi akcentuju i važnost pojedinca hranjenika u hraniteljstvu, a ne isključivo hraniteljske porodice kao zajednice. suočavanjem sa finansijskim nedostacima, pojedinci su predložili reformu zakona, kojom bi se omogućilo minimalno četvoročasovno rado vreme dok su u sistemu hraniteljskih porodica. Također, u pojedinim odgovorima ispitanika su evidentne i potrebe za češćim obilascima hraniteljskih porodica kako bi institucije se uverile da hranjenici odrastaju u odgovorajućim okolnostima. U nastavku slede i originalni prikazi pojedinih odgovora ispitanika na pitanje o preporukama koje bi poboljšale odrastanje u hraniteljskim porodicama.

Tablica 13

Prikaz pojedinih odgovora ispitanika o preporukama za koje smatraju da bi poboljšale kvalitetu života u hraniteljskim porodicama

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama:	<ul style="list-style-type: none"> • „Bazirala bih se više na psihološku pomoć i podršku mladima zato što nama to zaista nedostaje.” • „Ukratko bih volela naglasiti svim budućim, a posebno trenutnim hraniteljima/odgajateljima da imaju više razumevanja za nas. Svako od nas nosi različitu priču i svakome od nas je ona najteža. Molim da više slušaju kada govorimo i da ne osuđuju naše emocije. Koliko se god činili krhkima, to su ponekad naša najjača stanja. Smatram da mentalno zdravlje ne trebamo zanemariti, kao i zdrav odnos sa našim hraniteljima. Jako je važno da imamo slobodu govora i slobodu izražavanja emocija.” • „Skoro svaki problem, neslaganje ili dilema se mogu rešiti razgovorom, potrebno je strpljenje i empatičnost posebno u slučajevima gde postoji trauma.” • „Apsolutno ne, čak šta više ja sam ogorčena na funkcionisanje sistema, kada bi
--	--

nazvali ne bi znali ni koliko imam godina, kad mi je stvarno bilo loše, nikad nisam osetila tu mogućnost da će institucija meni stvarno pomoći. Žao mi je ljudi koji imaju stvarne probleme a nemaju se kome obratiti.”

- *„Gospođe koje su zadužene za naš slučaj, se ponašaju kao prijateljice, starije sestre, kao majke, uvek mogu računati na njih ako imam neki problem.”*

Na četvrto istraživačko pitanje nastojalo se odgovoriti kroz brojne preporuke iz perspektive osoba koje su odrastale u domovima i hraniteljskim porodicama. Važno je napomenuti da su u istraživanju odgovori ispitanika autentični i relevantni, jer jedino kroz svoje iskustvo mogu ponuditi i adekvatne preporuke. Kvalitativna analiza rezultata 23 intervjuja ponudila je različite percepcije ispitanika kroz četiri ispitivane tematske kategorije. Na osnovu provedenog istraživanja, ukazuje se potreba za sistemskim reformama u hraniteljskim porodicama kao i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja. Istraživanja osoba koje su odrastale bez adekvatnog roditeljskog staranja su neupitno značajna kako bi se sistem institucija razvijao i transformisao u smeru deinstitutionalizacije. Međutim važno je istraživati i sisteme hraniteljskih porodica kako bi osobe koje odrastaju u istim, imale fizičko i mentalno zdravlje, jer svako dete i mlada osoba ima pravo na zdrav razvoj koji je u njegovom najboljem interesu. U Specijalnom izveštaju Institucije ombudsmena (2023), nalaze se zapažanja nakon obavljenih poseta javnih ustanova i nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini. U pomenutom izveštaju je navedeno da sve ustanove koje su posećene poseduju strateške dokumente za deinstitutionalizaciju, međutim problem predstavlja neimplementacija akcionih planova transformacija. Evidenti su pomaci i sistemski napredak hraniteljstva u Bosni i Hercegovini, međutim ombudsmeni konstatuju i brojne izazove sa kojima se institut hraniteljstva suočava od kojih su nedostatak adekvatnih hraniteljskih porodica, posebno hranitelja za decu sa problemima u ponašanju i smetnjama u razvoju. U izveštaju je konstatovana i činjenica o izuzetno malom broju usvojene dece, pa je predloženo da bude analiziran kompletan zakonski okvir te razlozi zbog kojih veći broj dece nema mogućnost usvojenja.

4.6. Ograničenja rada i preporuke za buduća istraživanja

Glavna ograničenja istraživanja odnose se na prirodu uzorka. Uzorak u istraživanju bio je svega 23 ispitanika. U provedenom istraživanju evidentna je i velika diskrepanca između broja ženskih i muških ispitanika. Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama su većinski

ženskog spola sa jednim muškim ispitanikom, dok ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja su i muškog i ženskog spola. Uzorak ispitanika je namerni, dok je deo uzorka osoba koje su odrastale u domovima za decu bez roditeljskog staranja prikupljen tehnikom snežne grude, pa su pojedini ispitanici mogli međusobno razmeniti iskustva o samom istraživanju i delimično biti upoznati sa ciljevima istraživanja.

Ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama prvobitno kontaktirani za učešće u istraživanju od strane institucije, pa je ispitanicima iz hraniteljskih porodica pre početka intervjua, trebalo duže vremena za uspostavljanje klime poverenja jer su smatrali da istraživač dolazi kao predstavnik institucije i vrši provere funkcionisanje sistema hraniteljskih porodica, kao i finansijske naknade. Korištenjem kvalitativnog istraživanja na četiri ispitivane kategorije je istraživački izazov. Ograničenja studije vežu se za korištenu tehniku polustrukturiranog intervjua gde je neminovno napomenuti reaktivnosti istraživača, što kvalitativna istraživanja čini posebno osetljivijima na pretnje valjanosti koje ugrožavaju verodostojnost njihova tumačenja (Milas, 2005). Ograničenje istraživanja je i produblјivanje tema koje nisu relevantne za istraživanje, npr. ispitanici su imali tendenciju govoriti o odnosima sa biološkim roditeljima, ili visoko stresogenim iskustvima koje su doživeli, pa su se tokom istraživanja generirale i druge potencijalne teme istraživanja. S druge strane potrebno je naglasiti i moguću tendenciju ispitanika da daju socijalno poželjne odgovore, što je jedan od nedostataka korištene tehnike intervjua. Maksimović i Macanović (2017) su naveli i činjenicu da je vrednost odgovora na istraživačka pitanja kvalitativne tehnike intervjua, zavisna od odgovora ispitanika. U intervjuima pojedini ispitanici koji su odrastali u domovima ali i hraniteljskim porodicama, izvestili su da se suočavaju sa anksioznim poremaćajima, napadima panike, socijalnom anksioznošću, kao i da rade na svojim preživljenim traumatskim iskustvima, što je u konačnici moglo uticati na dobijene rezultate istraživanja.

Navedena ograničenja i svesnost o metodološkim nedostacima, ukazuju da je provedeno istraživanje više poticaj za replikaciju nego za generalizaciju dobijenih rezultata. Istraživanje predstavlja bogat opis ličnih iskustava ispitanika, koji iz svoje perspektive mogu ponuditi temeljite informacije o iskustvu života u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja kao i procene psihološke dobrobiti.

Ograničenja istraživanja ukazuju i na preporuke za buduća istraživanja. Reprezentativnost uzorka bi se poboljšala u budućim istraživanjima kroz povećanje broja ispitanika i

izjednačavanje ispitanika po spolu. Dakle, nedostajali su ispitanici muškog spola koji su odrastali u hraniteljskim porodicama. Kako bi se potvrdili dobijeni podaci, te osnažili zaključci dobijenog istraživanja, korištenje kombinovane metodologije (kvalitativne i kvantitativne) značajno bi unapredilo istraživanje. Ispitanici u istraživanju izvestili su da ih iskustvo života bez roditelja čini otpornim za nošenje sa životnim izazovima, pa bi značajno u budućnosti bilo identificirati protektivne i rizične faktore razvoja kod osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja kao i potencijalno visoko stresogena iskustva ukoliko su istim bili izloženi. Potom ispitati povezanost između protektivnih faktora i rezilijencije, kao i povezanost rizičnih faktora sa anksiozno-depresivnim poremećajima. Također, buduća istraživanja mogu ispitati povezanost između dužine boravka u institucijama i hraniteljskim porodicama sa procenom kvalitete života na WHOQOL-BREF skali samoprocene. Mnogobrojna su istraživanja rezilijencije koja potvrđuju da se pojedinci uspešno razvijaju i optimalno funkcionišu, uprkos svim rizičnim i traumatskim iskustvima kojima su bili izloženi. S druge strane potrebno je naglasiti da su i brojna istraživanja koja predstavljaju rezultate koja nisu u skladu sa optimalnim funkcionisanjem pojedinca. Kako bi unapredili preventivne mere u budućnosti, potrebno je poznavati kako tretirati potencijalno rizične faktore i jačati otpornost. S druge strane, bilo bi značajno istražiti u budućim istraživanjima psihološku dobrobit odgajatelja i hranitelja, te ponuditi njihovu perspektivu iskustva odgajanja, izazove sa kojima se suočavaju i preporuke za unapređenje kompetencija odgajatelja i hranitelja.

Intervju sa ispitanicima koji su introverti, unapredio bi se u budućnosti na način da imaju mogućnost duže pripreme za intervju, i vreme za pismeno izražavanje. Polustrukturirani intervju nudi bogatstvo odgovora, dinamičnu interakciju, analizu tematike kroz različite perspektive, kao i mogućnost verbalnih i neverbalnih emocionalnih reakcija, ali je neminovna i pristrasnost istraživača (Maksimović i Macanović, 2017). Nepristrasnost istraživača u budućnosti je moguće osigurati kroz ponavljanje istraživanja, ili osmišljavanje kvantitativnog nacrtu koji će osigurati adekvatnu pouzdanost. Ograničenje koje se odnosi na produbljivanje tema tokom intervjuja koje nisu relevantne za istraživanu tematiku, buduća istraživanja bi unapredila korištenjem strukturiranog intervjuja. Ograničenje davanja socijalno poželjnih odgovora, moguće je unaprediti uspostavljanjem klime poverenja, te osveštavanjem ispitanika o vrednosti njihovog stava, mišljenja i iskustva, čak i ako nije u skladu sa trenutnom socijalnom normom. Važnost

izražavanja empatije i razumevanja unaprediće svaki intervju, posebno kod pitanja koja su osetljive prirode za ispitanike.

5. ZAKLJUČAK

Istraživanjem u ovom radu kroz intervjuisanje osoba koje su podelile svoje iskustvo odrastanja u domovima i hraniteljskim porodicama, nameravala se skrenuti pažnja na potrebe osoba koje odrastaju izvan svoje biološke porodice i bez odgovarajućeg roditeljskog staranja, s ciljem osveštavanja potreba za daljim teorijskim i naučno-istraživačkim radom, te promenama u sistemu. Rezultati istraživanja pokazali su:

1. Prednosti odrastanja u domu iz perspektive ispitanika koje su najčešće navodili u svojim odgovorima su: zajednička putovanja, odrastanje sa vršnjacima i mogućnost pohađanja raznih aktivnosti i kurseva koje nudi institucija. Najfrekventniji odgovori o nedostacima odrastanja u domu iz perspektive ispitanika su: česti problemi sa odgajateljima, protekcija određene dece u domu i nizak džeparac. Prednosti odrastanja u hraniteljskim porodicama iz perspektive ispitanika su odrastanje u srodničkoj porodici i poznatoj okolini odrastanja, emocionalna i finansijska podrška hranitelja, te prisutnost hraniteljske porodice kod važnih životnih događaja kada svoje sretne trenutke dele u porodičnom okruženju. Najfrekventniji odgovori o nedostacima odrastanja u hraniteljskoj porodici iz perspektive ispitanika su velike generacijske razlike između hranitelja i hranjenika, te nedostatak otvorene komunikacije između istih.
2. Najfrekventniji odgovori ispitanika o izazovima osamostaljivanja osoba koje su odrastale u domovima su: nedostatak finansijskih sredstava, nerešeno stambeno pitanje, i zaposlenje, dok su najfrekventniji odgovori ispitanika koji su odrastali u hraniteljskim porodicama: strah od samostalnog života, nedostatak finansija i zaposlenja, te nerešeno stambeno pitanje. Da je u velikoj meri obrazovanje važno, iskazala su 22 ispitanika, dok je jedna ispitanica navela da je obrazovanje donekle važno.
3. Rezultati su pokazali da ispitanici koji su odrastali u domovima za decu bez adekvatnog roditeljskog staranja i hraniteljskim porodicama, u drugom delu intervjuja na pitanja koja se odnose na pojedine dimenzije psihološke dobrobiti postižu približne rezultate. Komparacijom ukupnih rezultata i prosečnih vrednosti na Likertovoj petostepenoj skali odgovora, ispitanici koji su odrastali u domovima postižu prosečan rezultat ($M=56$), dok

ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama postižu prosečan rezultat ($M=52.33$), kroz šest dimenzija psihološke dobrobiti (*Autonomija, Upravljanje okolinom, Osobni rast, Pozitivni međuljudski odnosi, Smisao života i Samoprihvatanje*).

4. Ispitanici koji su odrastali u domovima naveli su preporuke u dva smera, preporuke koje se odnose na odgajatelje i sistemsko funkcionisanje, te preporuke koje se odnose na pojedince koji odrastaju u domu. S druge strane, ispitanici koji su odrastali u hraniteljskim porodicama naveli su preporuke namenjene hraniteljima, i preporuke koje se odnose na potrebe hranjenika kao pojedinca u sistemu hraniteljskih porodica.

6. LITERATURA

- Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sladović Franz, B. (2008). Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječjim domovima. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 185-213.
- Andelković, I., Pucarević, B. (2020). Tranzicija iz hraniteljstva u samostalnost – prikaz istraživanja. *Godišnjak za pedagogiju*. 364.7-053.6, 61-71.
- Brajša-Žganec, A., Ivanović, D., Buršić, J. (2014). *Dimenzije psihološke dobrobiti hrvatskih studenata: spolne razlike i povezanost sa osobinama ličnosti*. Izvorni znanstveni članak, 155 (1-2), 29-46.
- Buljan, I. (2021). Izvještavanje o rezultatima kvalitativnih istraživanja. *Zdravstveni glasnik*, 7 (2), 49-58.
- Batić, D. (2015). Koncept rezilijentnosti (otpornosti): Kako ranjivost može da se pretvori u snagu. U: S. Kaljača, M. Nikolić (Ur.), *Unapređenje kvalitete života djece i mladih* (str. 31-42). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj mladih.
- Brdar, I. (2006). Životni ciljevi i dobrobit: Je li za sreću važno što želimo? *Društvena istraživanja Zagreb*, 4-5 (84-85), 671-69.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Compton, W. C., Smith, M. L., Cornish, K. A., Qualls, D. L. (1996). Factor structure of mental health measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 406-413.
- Damjanović, M. (2012). *Karakteristike kvaliteta života i mentalnog zdravlja dece i adolescenata koji su u sistemu socijalne zaštite*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Đurin, H. (2021). *Socio-emocionalna prilagodba djeteta na boravak u domu za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi*. Magistarski rad. Rijeka: Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci.
- Jaman, A. (2009). Nasilje među djecom u domovima za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 58(3), 301-313.
- Jeremić, V., Todorović, J., Vidanović, S. (2006). Depresivnost i predstava o sebi adolescenata bez roditeljskog staranja. *Filozofski fakultet. Niš, Vol 4, No 4-5*, 173- 188.

- Jelić, M. (2015). *Pedagoške implikacije razvijanja socijalne kompetentnosti dece i mladih bez roditeljskog staranja*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Morton, B., M. (2017). Growing up fast: Implications for foster youth when independence and early adulthood collide. *Children and Youth Services Review* 82, 156–161.
- Maksimović, S. A., Macanović, N. (2017). Intervju u kvalitativnim pedagoškim istraživanjima. *Zbornik odseka za pedagogiju*, 26, 175-187.
- Mijović, B., Račić, M., Dubravac-Tanasković, M., Stanić, S., Bojanić, J. (2018). Koraci u sprovođenju kvalitativne studije. *Biomedicinska istraživanja*, 9 (1), 122-131.
- Pasić, M. (2021). *Zaštita dece bez roditeljskog staranja*. Magistarski rad. Sarajevo: Odsjek za socijalni rad Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.
- Ryff, C. D. (1989.). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Rakić-Bajić, G. (2016). *Psihološko blagostanje: Provera realnosti konstrukta u okviru multidimenzionalnog modela Carol Ryff*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Sretić, S. (2019). Podsticanje moralnog razvoja dece zaštićene porodičnim smeštajem u hraniteljskim porodicama. *Godišnjak za pedagogiju*, 4(2), 73-85.
- Samuels, G. M., Pryce J. M. (2008). What doesn't kill you makes you stronger: Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care. *Children and Youth Services Review*, 30 (10), 1198-1210.
- Sladović, F., Kregar Orešković, K., i Vajmlka, L. (2007). Iskustvo života u dječjem domu: Kvalitativna analiza izjava mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (3), 553-578.
- Sladović Franz, B. (2004). Odabir izvanobiteljskog smještaja djece ugroženog razvoja u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 11(2), 215-228.
- Sladović Franz, B. i Mujkanović, Đ. (2003). Percepcija socijalne podrške djeci u dječjim domovima i u udomiteljskim obiteljima. *Ljetopis socijalnog rada*, 10(2), 161-170.
- Sladović Franz, B. (2003.). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

- Šilić, V. (2018). *Mentalno zdravlje dece na hraniteljstvu: uloga kvaliteta staranja o detetu od strane hranitelja*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
- Tuce, Đ., Hasanbegović-Anić, i E., Bašić, D. (2021). *Psihosocijalni aspekti hraniteljstva*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Tadić, M. (2008). Pregled nekih istraživanja u kontekstu subjektivne dobrobiti. *Društvena istraživanja - Časopis za opća društvena pitanja*, 1-2 (105+106), 117-136.
- Tilinger, M. (2018). *Samopoštovanje i subjektivna dobrobit*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J.J. Strossmayera Filozofskog fakulteta u Osijeku.
- Urbanc, K. (1996). Specijalizirano hraniteljstvo kao alternativni oblik institucionalnom smještaju djece i omladine. *Praksa socijalnog rada*, 2/6(497.5), 153-162.
- Vejmelka, L. i Sabotlić, T. (2015). Potencijali domova za decu bez odgovarajuće roditeljske skrbi iz perspektive odgajatelja. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 23 (1), 72-98.
- Zvizdić, S. (2015). *Socijalna podrška i rezilijencija kod djece i adolescenata*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.

Pravni propisi:

- Porodični zakon FBiH, Službene novine FBiH 35/05, 41/05, 31/14, 32/19
- Specijalni izvještaj o zbrinjavanju djece bez roditeljskog staranja s posebnim fokusom na stanje u ustanovama. Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine. 2023.
- Zakon o hraniteljstvu u Federaciji Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, 19/17, 52/22
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata, i zaštite porodice sa djecom u FBiH, Službeni glasnik 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 17/14

7. PRILOZI:

Prilog br. 1. Uputa i saglasnost za ispitanike istraživanja;

Prilog br. 2. Pitanja sa intervjuja;

Prilog br. 1.

Uputa i saglasnost za ispitivanje istraživanja;

Poštovani,

Pred Vama se nalaze pitanja kojima želim ispitati Psihološku dobrobit osoba koje su odrastale u hraniteljskim porodicama i domovima za decu bez roditeljskog staranja. Istraživanje je koncipirano s ciljem izrade završnog magistarskog rada. Pitanja se odnose na različite aspekte života u domu i hraniteljskoj porodici, i na različite dimenzije psihološke dobrobiti. Vaši odgovori će se koristiti isključivo u naučne svrhe. Odgovori će biti interpretirani na nivou grupe, tako da niko neće moći da dovede u vezu podatke sa konkretnim ispitanikom. Učešće u istraživanju je dobrovoljno, i od istog možete odustati u bilo kom trenutku. Za više informacija o istraživanju možete kontaktirati autoricu Aminu Osmanagić na telefon: ili na e-mail adresu: osmanagicamina@gmail.com.

Potpisivanjem ovog dokumenta izjavljujete da ste u potpunosti razumeli gore navedene informacije, i da ste saglasni za učešće u istraživanju.

Potpis učesnika

Datum i mesto:

Hvala Vam što ste pristali sudjelovati u ovom istraživanju.

Molim Vas pažljivo pročitajte pitanja te odgovarajte iskreno kako mislite i osećate. U ovom intervju nema tačnih i pogrešnih odgovora.

Ukoliko je učešće u ovom istraživanju potaklo kod Vas neke neprijatne emocije, možete potražiti stručnu podršku na sledeće brojeve telefona: Centar za mentalno zdravlje Novo Sarajevo, kontakt: 033/ 724 736 i KJU "Porodično savetovaništvo", kontakt 033/ 572 050.

Prilog br. 2.

Pitanja sa intervjua;

Spol ispitanika:

Dob ispitanika:

Zanimanje:

Molim Vas zaokružite da li ste živeli:

---

a) U domu za decu bez roditeljskog staranja;

---

b) U hraniteljskoj porodici;

---

c) Drugo (Molim Vas navedite);

Period života proveden uz domu/hraniteljskoj porodici (od koje do koje godine – ili kojeg uzrasta?):

Sledeća pitanja odnose se na Vaše iskustvo života u domu/ hraniteljskoj porodici. U pojedinim pitanjima potrebno je da zaokružite odgovor (da / ne), koji najbolje odražava Vaše mišljenje.

PITANJA:	ODGOVORI:
1. Da li smatrate da Vas iskustvo života bez roditelja čini ranjivima ili otpornima za nošenje sa životnim izazovima? (Molim Vas obrazložite kratko svoj odgovor)	
2. Koje su to dobre strane života u domu ili hraniteljskoj porodici?	
3. Koje su poteškoće života u domu ili hraniteljskoj porodici?	
4. Tokom života u domu ili hraniteljskoj porodici, ko Vam je najčešće pružao podršku?	
5. Da li ste zadovoljni funkcionisanjem kompletnog sistema doma ili hraniteljske porodice? (Zaokružite odgovor koji se odnosi na Vaše mišljenje).	
DA NE	

Sledeća pitanja odnose se na Vašu adaptaciju na život izvan doma/ hraniteljske porodice. U pojedinim pitanjima potrebno je da zaokružite odgovor (da /ne), koji najbolje odražava Vaše mišljenje).

6. Sa kojim izazovima ste se suočili nakon napuštanja doma/ hraniteljske porodice?

7. Da li ste imali finansijsku podršku nakon napuštanja doma / hraniteljske porodice, i od koga?

8. U kojoj meri je za Vas obrazovanje važno?
(Molim Vas zaokružite broj koji najbolje odražava Vaše mišljenje).

Uopće mi nije važno 1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 Veoma mi je važno

Da li ste uspeali ostvariti željeni nivo obrazovanja?
(Zaokružite odgovor koji se odnosi na Vaše mišljenje).

DA

NE

Sledeća pitanja odnose se na Vašu procenu psihološke dobrobiti. Uz svaku tvrdnju zaokružite jedan odgovarajući broj koji najbolje odražava Vaše mišljenje. Brojevi imaju sledeća značenja:

- 1 - Uopće se ne odnosi na mene*
- 2 - Uglavnom se ne odnosi na mene*
- 3 - Niti se ne odnosi niti se odnosi na mene*
- 4 - Uglavnom se odnosi na mene*
- 5 - U potpunosti se odnosi na mene*

9. Brine me šta drugi ljudi misle o meni.

Uopće se ne odnosi na mene 1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 U potpunosti se odnosi na mene

10. Iznosim svoje mišljenje, čak i kada je u suprotnosti sa mišljenjem većine ljudi.

Uopće se ne odnosi na mene 1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 U potpunosti se odnosi na mene

11. Smatram da se uspešno nosim sa mnogim odgovornostima i ulogama u svakodnevnom životu.

Uopće se ne odnosi na mene 1 ___ 2 ___ 3 ___ 4 ___ 5 U potpunosti se odnosi na mene

12. Smatram da sam se uspešno prilagodio/la zajednici u kojoj živim.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

13. Smatram da prolaskom vremena razvijam svoje potencijale.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

14. Dobar/ra sam u međuljudskim odnosima.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

15. Imam dovoljno bliskih prijatelja u koje mogu imati poverenja.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

16. Smatram da imam osećaj za pravac i svrhu u životu.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

17. Imam utisak da su mnogi ljudi koje poznajem dobili više od mene.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

18. Volim većinu osobina svoje ličnosti.

Uopće se ne odnosi na mene 1__2__3__4__5 U potpunosti se odnosi na mene

19. U kojoj meri planirate budućnost?

(Molim Vas zaokružite broj koji najbolje odražava Vaše mišljenje).

Uopće ne planiram 1__2__3__4__5 U potpunosti planiram

20. U kojoj meri ste zadovoljni onim što ste postigli u životu?
(Molim Vas zaokružite broj koji najbolje odražava Vaše mišljenje).

Uopće nisam zadovoljan/zadovoljna 1__2__3__4__5 Veoma sam zadovoljan/zadovoljna

21. Kada pogledate priču svog života, u kojoj meri ste zadovoljni kako su se stvari izdešavale?
(Molim Vas zaokružite broj koji najbolje odražava Vaše mišljenje).

Uopće nisam zadovoljan/zadovoljna 1__2__3__4__5 Veoma sam zadovoljan/zadovoljna

22. Koja životna iskustva su najviše uticala na Vaš razvoj i sazrevanje?
(Molim Vas obrazložite Vaš odgovor):

23. Šta biste iz trenutne perspektive preporučili odgajateljima / hraniteljima?
(Molim Vas obrazložite Vaš odgovor):